EKONOMISTA,

PISMO MIESIĘCZNE,

POŚWIĘCONE

EKONOMICE, STATYSTYCE I ADMINISTRACJI,

Z DODATKIEM TYGODNIOWYM INFORMACIJNYM,

pod nazwą

MERKURY.

1869.

Zeszyt IV—Kwiecień.

WARSZAWA.

w Drukarni Gazety Polskiéj.

1869.

TREŚĆ.

Opłata

	w Warszawie z odnoszeniem			w Królestwie i Cesarstwie przez pocztę		
	rocznie	*półrocznie*	*kwartalnie*	*rocznie*	*półrocznie*	*kwartalnie*
Ekonomista *rubli*	4	2	1	4,50	2,25	1,12 1/2
Merkury . . „	4	2	1	4,50	2,25	1,12 1/2
Oba razem . „	8	4	2	9	4,50	2,25

Bez dostawy, w Redakcji: roczny komplet rs. 7, ze stosunkowym podziałem, tak za r. 1869 jak i za poprzednie lata.

Skład główny i expedycja w księgarni Gebethnera i Wolffa.

Redakcja przy ulicy Nowy Świat Nr. 28.

ORGANIZACJA
STATYSTYKI ADMINISTRACIJNÉJ
W PAŃSTWACH EUROPEJSKICH.

Statystyka jest systematycznėm postrzeganiem zjawisk świata przyrodzonego i ludzkiego, w wielkich ilościach i przestrzeniach czasu i miejsca dokonywaném. Do zadosyćuczynienia tym warunkom nie wystarczają siły i środki osób prywatnych i tylko władza państwowa ma dostateczną powagę względem pojedyńczych osób, ażeby je zniewolić do zadowalniających odpowiedzi na stawione zapytania. Z drugiéj strony, tylko państwo ma dosyć trwałości i środków, żeby niezważajac na przyjazne lub nieprzyjazne okoliczności, rosciągnąć poszukiwania na dostateczną ilość lat i na całą przestrzeń państwa. Dlatego jeżeli połączymy właściwą statystykę z demografją (nauką znajomości narodów), to znajdziemy że rządy nawet państw starożytnych zbierały różne dane statystyczne, dotyczące interesów finansowych, podatków i wojskowości; znajdziemy również, że pierwsze początki takiéj administracijnéj czyli urzędowéj statystyki sięgają czasów pierwszych większych państw starożytności. Tak w księdze Chouking sławnego mędrca chińskiego Konfucjusza, znajdujemy wiadomości dotyczące stanu rolnictwa, przemysłu, środków komunikacij i podatków z czasów na 3000 lat przed n. Chr. (1). Wiemy z pisma św. jak ważną grały rolę, pod względem wojskowym i finansowym, spisy ludności u Hebrajczyków. W państwie perskiém za czasów Darjusza i Xerxesa, urządzony został zarząd prowincij, i Herodot wzmiankuje o organizacji wojskowości i podatków, pomiarze kraju i kadastru. W Grecji były także początki statystyki administracijnéj, chociaż jéj pisarze, nawet Platon i Aristoteles nie bardzo pojmowali ważności samėj ludności i jéj znajomości.

---

(1) Wagner. Bluntschli und Brater. Deutsches Staatswörterbuch, X, str. 402 i n.

Rzymianie od początku ich historji przedstawiają się jako znakomici administratorowie i praktyczni mężowie stanu, to też bardzo prędko zaczęli robić spostrzeżenia nad ważniejszemi stosunkami życia publicznego, a to dla celów praktycznych, trzymając się zasady Cicerona: „*Est senatori necessarium nosse rempublicam.*" Pierwszy opis ludności t. z. *census* i pierwsze rejestra stanu cywilnego, o nowonarodzonych, doszłych do pełnoletności i zmarłych, sięgają czasów króla Serwiusza Tuliusza. Pięcioletnie spisy (census) były za czasów republiki obliczeniem ludności prawnéj i rosciągały się tylko do obywateli, oznaczając nazwisko, płeć, wiek, miejsce zamieszkania. Te wiadomości podawali naczelnicy rodzin, a zarazem wiadomości o stanie majątkowym. Za cesarzów liczono także niewolników i notowano narodowość, zajęcie i powołanie. Cesarze August, Claudiusz i inni, kazali obliczać ludność całego swego niezmierzonego państwa. Pisarze rzymscy przedstawiali w swych dziełach obrazy stanu państwa i towarzystwa. Tak np. Juljusz Cezar zostawił opisanie Galji, a Tacit—Germanji.

Wśród nieporządku i wojen domowych wieków średnich, zaginęły po części urządzenia administracijne rzymskie, a razem i początki statystyki administracijnéj. Tylko w państwie bizantijskiém, pierwowzorze naszych nowożytnych biurokracij, były listy urzędów (*notitia dignitatum et administrationum etc.*) od początku V wieku. Również urządzenia administracijne i listy parafij kościelnych stamtąd doszły do naszych czasów. Statystyczne znaczenie mają także pisma jeograficzne, historyczne, podróże Arabów, kapitularze Karola W. i jego następców, w których znajdują się wiadomości dotyczące zarządu skarbowości i wojskowości. Za Karola W. ułożony został bardzo szczegółowy inwentarz dóbr i posiadłości cesarskich,— tak zwany *breviarium rerum fiscalium.* Z XI wieku posiadamy także sławny *Doomsdaybook* (1086), *liber censualis* Wilhelma Zwycięzcy, zawierający dokładną topografję i kadaster Anglji. Duchowieństwu chrześciańskiemu zawdzięczamy urządzenie i prowadzenie, od początku wieków średnich, list o wypadkach ruchu ludności, połączonych z aktami religijnemi, jak listy pogrzebów i umarłych (*diptycha mortuorum*). Z tych list powstały od XVI wieku regularnie gromadzone, t. z. *księgi kościelne*, nadzwyczaj ważne pod względem statystycznym.

Od początku XVI w. idea państwa występuje coraz przeważniéj na piérwsze miejsce, mianowicie w krajach, w których z rozszerzeniem handlu międzynarodowego, znowu zakwitły nauki i sztuki, jak we Włoszech, Belgji, Niderlandach.

Piérwsi mężowie stanu Wenecji, uczuli potrzebę dokładnéj znajomości nietylko własnego, ale mianowicie obcych krajów. Dlatego gubernatorowie prowincij i ajenci dyplomatyczni od XIII w. (1268, 1296) obowiązani byli

przesyłać regularnie sprawozdania i robić spostrzeżenia nad wszystkiém coby ich rząd obchodzić mogło. Stąd powstały sławne *Relazioni* weneckie, które piérwszy uwydatnił i należycie ocenił historyk niemiecki Leopold Ranke.

Zjawiają się następnie próby opisów krajów i państw, w Holandji, Niemczech, Francji. Zwracają one szczególniejszą uwagę na czynniki ważne pod względem politycznym i zajmują się mianowicie obecnemi stosunkami państwowemi. Z drugiéj strony potrzeby bezpośredniéj praktyki wywołują obszerne i systematyczne prace statystyczne samych rządów, jako początki systematycznych i licznych postrzeżeń nad stosunkami państwowemi. Przedewszystkiém potrzebowano dla celów politycznych *ludzi* i *pieniedzy*, dlatego badano ludność kraju i jego siłę podatkową, skąd powstały obliczenia ludności. Daléj robiono postrzeżenia nad ruchem ludności i nad niektóremi stosunkami ekonomicznemi, które uważano za bardziéj ważne ze względów finansowych i politycznych.

Pierwszym materjałem dla prac właściwie statystycznych były *księgi kościelne* albo *rejestra stanu cywilnego*. Te rejestra lub listy ruchu ludności zawierające wiadomości o wypadkach urodzenia, chrztu, małżeństwa, ślubu, śmierci i pogrzebu,—były nakazane pod koniec XV wieku, a szczególnie w XVI w. przez rosporządzenia kościelne i państwowe, i prowadzone, jako księgi kościelne, przez duchowieństwo. Dokładne takie księgi zjawiają się od końca XVI w. w Anglji; od połowy XVII w. we Francji i od końca tegoż wieku w Prusach. Niektóre miasta szwajcarskie, włoskie i niemieckie posiadają takie listy od początku XVI w. W krajach protestanckich niemieckich zaprowadzono księgi kościelne w 2-éj połowie XVI w. jak np. 1573 r. w elektorstwie brandeburskiém, w części zaś katolickiéj Niemiec i w innych państwach europejskich w XVII w.

Przystępujemy do skreślenia obecnego stanu statystyki administracijnéj w pierwszorzędnych państwach europejskich i w części amerykańskich; o ile się to da uskutecznić, przedstawimy także stan statystyki w państwach drugorzędnych, podług sprawozdań delegowanych rządowych na kongresach statystycznych. Zaczynamy od Europy zachodniéj.

Francja. Piérwszy Colbert, sławny minister Ludwika XIV-go, roskazał od 1669 r. ogłaszać dla miasta Paryża miesięczne listy ruchu ludności (¹) Te

(¹) Guerry. Statistique morale de l'Angleterre comperée à celle de la France. Paris 1864. Introduction. Bulletin de la Commission Centrale de Statistique. Bruxelles, t. VI, p. 33 et s. Engel. Compte-rendu des travaux des Congrés internationaux de statistique. Berlin 1863, p. 207 i n.

listy wychodziły za każdy miesiąc, drugiego dnia miesiąca następnego. Przy N-rze grudniowym znajdowało się zestawienie roczne. Zawierały one ilość urodzeń, małżeństw i śmierci, dla każdéj z 48 parafij miasta. Znajdowały się przy nich uwagi nozologiczne (postrzeżenia nad panującemi chorobami), jak również listy miesięczne wykonanych wyroków śmierci. Po 24-letniéj przerwie, te ogłoszenia rospoczęły się na nowo w 1709 r. i wychodziły dosyć regularnie aż do początków wielkiéj rewolucji. Ale te sprawozdania stanu cywilnego stolicy, ogłaszane kosztem rządu, były tylko czynione dla formy; nikt do nich w rządzie nieprzywiązywał wielkiéj wartości, pomimo reklamacji sławnego geometry Deparcieux (1746),—tak iż były one bardzo niedokładne, a w r. 1789 ostatecznie zniesione zostały.

W czasie późniejszym, piérwszy który zwrócił uwagę we Francji na ważność statystycznych postrzeżeń, był N a p o l e o n I. Zostawszy piérwszym konsulem, przy reformie całéj administracji, przedsięwziął on środki dla prowadzenia daléj rospoczętych za Ludwika XIV poszukiwań nad stanem Francji, a to przez intendentów jeneralnych prowincij. Ministerstwo spraw wewnętrznych pod dyrekcją Lucjana Bonaparte i min. sprawiedliwości z roskazu I-go konsula, rozesłały odpowiednie instrukcje do prefektów departamentów i komisarzy przy trybunałach kryminalnych. Ci urzędnicy byli obowiązani w oznaczonym czasie przedstawiać władzom centralnym zebrane wiadomości. Prace te naprzód bardzo nie systematycznie były prowadzone, mianowicie biuro statystyczne założone przez Lucjana B. w 1800 r. nieodznaczało się wielką energją, pomimo że po 18 brumaire uważał Napoleon obszerne postrzeżenia statystyczne, jako podstawę porządnego zarządu, (albowiem podług niego „*la statistique est le budget des choses, et sans budget point de salut public*"). Wielkie dzieło statystyki ogólnéj (*statistique générale*) Francji, pojawiło się w 1806 r. Ale prędko bardzo ograniczono publikacje statystyczne, a nakoniec zamknięto istniejące przy ministerstwie spraw wewnętrznych i prefekturze Sekwany biura statystyczne.

Podczas panowania starszéj linji Burbonów nie było żadnego biura statystycznego aż do r. 1830. W tym czasie przypadają dwa ważne wypadki: urządzenie b i u r a s t a t y s t y c z n e g o m i a s t a P a r y ż a, przez hr. Chabrol, prefekta departamentu Sekwany i rospoczęcie wydawnictwa sprawozdań wydziału sprawiedliwości karnéj we Francji (*Comptes généraux de l'administration de la justice criminelle en France*), przez hr. de P e y r o n n e t. Te sprawozdania słusznie nazwane klasycznemi, redagowane przez G u e r r y d e C h a m p n e u f (od 1827 r.), jak również rospoczęte późniéj sprawozdania wydziału sądowo-cywilnego i handlowego (*comptes de l'administration de la justice civile et commerciale*), posłużyły jako materjał dla prac znakomitych statystyków Guerry'ego i Quételet'a. Sir

George Cornwall Lewis, były minister angielski spraw wewnętrznych, Rossi i J. St. Mill, zwrócili na nie szczególną uwagę i przyznali Francji pierwszeństwo w statystyce kryminalnėj.

Od 1829 r. zaczęto ogłaszać sprawozdania sądownictwa wojennego (*Comptes de l'administration de la justice militaire*), i również od 1828 r. o rekrutowaniu (*Comptes du recrutement de l'armie*),—jedyne dotąd źródło dla przedstawienia stanu wychowania elementarnego rozmaitych części Francji.

Z prac biura statystycznego miasta Paryża, od 1821 do 1830 r. t. j. do wyjścia ze służby p. de Chabrol i śmierci Fourier'a, wyszły 4 tomy „*Recherches statistiques sur la ville de Paris*," 5-ty wydany został zaledwie w 1844 i zawiera wypadki 1836 r. W parlamencie angielskim w 1833 r. przytaczał lord John Russel statystykę p. Chabrol, jako jedną z najlepszych w Europie i mogącą posłużyć za wzór dla podobnych prac urzędowych.

Akta stanu cywilnego uregulowane są kodexem Napoleona. Akta te zapisują się w każdéj gminie cesarstwa do rejestrów podwójnych (w 2-ch exemplarzach), numerowanych i parafowanych na każdéj stonnicy przez prezydenta trybunału pierwszéj instancji w okręgu. Mer otrzymuje je od prefekta i płaci z dochodów gminy. Po skończonym roku, w pierwszych miesiącach następującego, jeden z rejestrów pozostaje w archiwum gminy, drugi exemplarz posyła się do akt (greffe) trybunału I-éj instancji. Prócz tego w każdéj gminie układają się w trzech exemplarzach tablice alfabetyczne urodzeń, ślubów i śmierci, wydarzonych w ciągu roku. Jeden exemplarz pozostaje w gminie, dwa zaś inne odsyłają się do akt trybunału. Sprawdzenie rejestrów wszystkich gmin okręgu powierzone jest prokuratorom cesarskim przy trybunałach pierwszéj instancji całego okręgu, i na to przeznaczone są 4 pierwsze miesiące roku; dla sprawdzenia téj czynności spisuje się protokół podzielony na kantony, gminy i według natury rejestrów.

Po rewolucji lipcowéj, Thiers, zachęcony przez ogłoszenia angielskie, będąc ministrem handlu, urządził ogólne biuro statystyczne przy ministerstwie, w 1834 r. i powierzył je naprzód p. Moreau de Jones, który ten urząd piastował aż do 1852 r. Następcą jego jest p. Legoyt.

P. Legoyt w pierwszym zaraz roku swojego kierownictwa, przeprowadził nową organizację statystyki administracijnéj. Dekretem 1 lipca 1852 r. urządzono w każdym kantonie osobną komisję statystyczną, któréj członków mianuje prefekt. Każda taka komisja dzieli się na podkomisje gminne. Każda podkomisja zapełnia przysłany jéj szemat, listę, posyła ją do komisji kantonalnéj, która ją bada, krytykuje, wzywa do siebie głównych redaktorów i przedstawia im swoje uwagi. Po zebraniu wszystkich szematów gminnych, formuje się z nich szemat kantonalny,

który się przesyła podprefektowi. Podprefekci urządzają podwójną tych szematów kontrolę, naprzód przez k o m i s j ę c e n t r a l n ą o k r ę g u, następnie przez Izbę rolniczą (*Chambre d'agriculture*). Po takiém sprawdzeniu posyłają te rozmaite szemata do prefekta, który je ostatni raz sprawdza, zestawia i rezultaty przesyła do ministerstwa spraw wewnętrznych.

Biuro statystyczne otrzymuje dwa rodzaje dokumentów. Z jednéj strony dokumenta administracijne nadsyłane od prefektów, z drugiéj strony, dokumenta albo dane statystyczne, których zebrać nie są w stanie ajenci rządowi sami z dostateczną dokładnością i dla otrzymania których biuro stat. używa sił osób prywatnych; te ostatnie dane zbierają i przesyłają komisje kantonalne.

W i a d o m o ś c i p e r j o d y c z n e o stanie moralnym i materjalnym ludności zajmują obecnie miejsce bardzo ważne pomiędzy pracami centralnych organów administracij, i Francja, według Legoyt'a, nie obawia się pod tym względem porównania z resztą Europy ([1]). Nie ma według niego żadnego wypadku towarzyskiego, moralnego, albo ekonomicznego pewnéj doniosłości, na któryby we Francji nie rzucono światła i któryby nie był przedmiotem poszukiwania przypadkowego albo stałego. Oprócz ministerstwa spraw zagranicznych, m. stanu i domu cesarskiego, wszystkie administracje centralne ogłaszają, o służbach do nich pośrednio lub bezpośrednio należących, wiadomości najszczegółowsze.

M i n i s t e r s t w o f i n a n s ó w ogłasza corocznie obszerne sprawozdania dotyczące budżetu, sumaryczne sprawozdania z administracji finansów, wykazy statystyczne przychodu, wykazy żeglugi na wodach wewnętrznych, fabrykacji i sprzedaży prochu i tytoniu i t. p.; ogłasza również roczne sprawozdania celne (*Tableau annuel des douanes*), które posłużyły za wzór do podobnych ogłoszeń w innych państwach.

Minist. w o j n y ogłasza roczne raporty o poborze do wojska, w których znajdujemy wiadomości o sposobach rekrutowania, o ilości młodych ludzi, którzy ukończyli 20 lat, o ilości examinowanych, uwolnionych od służby wojennéj dla przyczyn prawnych, albo dla niezdolności do służby, z oznaczeniem przyczyn téj niezdolności i t. p. Ogłaszanie tych sprawozdań sięga 1816 r. i wielce było pomocne dla prac antropologicznych we Francji. Ministerstwo to również ogłasza sprawozdania wojenno-sądowe, oraz materjalne (*du matériel de l'armée*) i higieniczne, o stanie zdrowia armji.

([1]) E n g e l. Rechenschaftsbericht über die 5-te Sitzungperiode des intern. statist. Congresses in Berlin. 1865, str. 648 i n.

M. marynarki ogłasza sprawozdanie materjalne — rodzaj inwentarza floty (*Compte du matériel de la marine*).

Ważne są bardzo, i najwięcéj zaszczytu przynoszą statystyce francuskiéj, dwa roczne sprawozdania m. sprawiedliwości: wykazy statystyczne sądowo-karne i sądowo-cywilne i handlowe. Te wykazy, rospoczęte w 1826 r., rzucają silne bardzo światło na stan moralny społeczności francuskiéj. Zebrane w nich fakta, obfite w naukę, stały się przyczyną wielu ważnych reform w organizacji sądowéj i w prawodawstwie cywilném i karném.

Ciekawe są sprawozdania m. spraw wewnętrznych, oraz m. oświecenia publicznego, o postępach wykształcenia elementarnego w ostatnich latach we Francji.

Ale największa część statystyki urzędowéj ogłoszonéj przez rząd cesarski pochodzi z wydziału rolnictwa, handlu i robót publicznych. Wydział ten, przy pomocy 2800 komisij stałych kantonalnych, zbiera corocznie wiadomości o wypłodzie rolniczym, a co 10 lat materjały do kompletnéj statystyki rolniczéj. Biuro statystyki ogólnéj Francji zależy od tego departamentu.

Wspomniéć jeszcze należy roczny obraz stanu cesarstwa (*Exposé de la situation de l'Empire*), dzieło zbiorowe wszystkich wydziałów, jako zestawienie ważniejszych faktów politycznych i ekonomicznych, wydarzonych w okresie od jednéj sesji prawodawczéj do drugiéj. Statystyka zajmuje w tym dokumencie niepoślednie miejsce.

Oprócz tych ogłoszeń ministerjalnych statystyka urzędowa wzbogaca się, rocznie lub w rozmaitych epokach, doskonałemi monografjami. Do takich należą: Raporty dwóch ważnych instytucij finansowych — komisji umorzenia i kasy składów i zaznaczeń (*Commission de surveillance de la caisse d'amortissement et de la caisse des dépôts et consignations*); daléj: Badania o mieście Paryżu i departamencie Sekwany (*Recherches sur la ville de Paris et le département de la Seine*), wydawane przez prefekturę tego departamentu. również badania przemysłowe o Paryżu (*Enquêtes industrielles sur la ville de Paris*), przez paryską Izbę handlową wydawane. Miejscowe, lokalne dane statystyczne znajdują się w raportach prefektów (*Rapports annuels des préfets aux Conseils généraux*) o stanie ekonomicznym i moralnym ich departamentów.

Co do spisów ludności, dekret królewski 16 stycznia 1822 roku ustanawia 5-cio letnie spisy ([1]) Pierwsze takie obliczenie doko-

---

([1]) Quételet et Heuschling. Statistique internationale. Population, 1865, Bruxelles, str. XCV i n.

nane było w r. 1831. Przy spisie 1856 r. rozróżniano dwa rodzaje ludności: 1) ludność *niestałą* (*flottante*) i 2) ludność *municypalną*, która jest ludnością całkowitą po wyłączeniu pierwszéj. Ta ludność rozdziela się znowu na skupioną i rozrzuconą (*éparse*). Spis dokonywa się za pomocą list imiennych, rozdawanych, a potém zbieranych przez władzę municypalną albo jéj delegowanych, przy pomocy urzędników zarządu podatków pośrednich (*contributions indirectes*). Spis ludności 1861 r. uczyniony był z wielką dokładnością, z zastosowaniem postanowień i zaleceń kongresu statystycznego. Zbierane były wiadomości o płci, wieku, stanie cywilnym, pochodzeniu, narodowości, wyznaniu, zajęciu pojedyńczych osób, ilości rodzin, ilości domów zamieszkałych lub nie, o rozmiarach tych domów, o materjałach z jakich są zbudowane i t. p.; daléj o chorobach umysłowych, idiotyzmie, kretynizmie z podgardlem (*goître*) albo bez téj oznaki. Wszystkie te poszukiwania rosciągały się do 37½ miljonów mieszkańców. Ostatnie obliczenie jest z 15 maja 1866 r., które wykazało ludności ogólnéj 38.067094.

Anglja (¹). B i u r o s t a t y s t y k i a d m i n i s t r a c i j n é j urządzono na początku 1832 r. przy ministerstwie handlu (*Board of trade*), na przedstawienie ministra, lorda Gray'a, i kierownictwo jego objął znakomity ekonomista R i c h a r d s o n P o r t e r. W następnym roku parlament rozszerzył plan tego biura, jego środki materjalne, i wyraził życzenie żeby wszelkie oficjalne statystyczne prace koncentrowały się przy minist. handlu.

Nowy popęd do prac statystycznych, prócz utworzenia tego biura, dało zawiązanie w 1834 r. w Londynie T o w a r z y s t w a s t a t y s t y c z n e g o i z drugiéj strony przyjęcie bilu lorda John Russell'a, o zaprowadzeniu iześrodkowaniu aktów stanu cywilnego, który wprowadzony został w wykonanie od 1 lipca 1837 r.

Zaprowadzenie r e j e s t r ó w s t a n u c y w i l n e g o w parafjach angielskich rospoczyna się prawie jednocześnie tu i we Francji, od połowy XVI w. Za Henryka VIII-go (1538 r,) i następnie w 1558 r. roskazano proboszczom parafij utrzymywać rejestra chrztów, ślubów i pogrzebów. W skutek tych roskazów, połowa prawie 11.000 parafij angielskich,

---

(¹) G u e r r y. L. c. str. XII i n.; Compte-rendu des trav. du congr. génér. de stat. réuni à Bruxelles. Brux., 1853, str 35 i n. E n g e l. Compte-rendu général des trav. du congr. intern. de statist. Berlin, 1863, str. 208 i n. E n g e l. Rechenschaftsber. über d. 5 Sitzung des stat. Congr. in Berl. Berlin 1865, t. II, str. 641 i n.

posiada teraz księgi kościelne z końca panowania królowéj Elżbiety, a $^3/_4$ z nich nawet od r. 1570.

Ważne są pod względem statystycznym bile śmiertelności miasta Londynu, rospoczęte w 1592 r., w czasie panującéj epidemji. Przedstawiały one, w podziałach według parafij, ilość wydarzonych śmierci w stolicy. Ogłaszane naprzód rocznie, następnie zaczęły wychodzić tygodniowo w formie buletynów, w pierwotnym celu przedstawiania ogólnego stanu zarazy, były one następnie z małemi przerwami od 1594 do 1603 r. regularnie wydawane. Od 1619 r. zaczęto oznaczać rozmaite choroby, a od 1728 r. wiek umarłych.

Urządzenie obecne jest następujące: Biuro centralne spisu (*General Register office)*, pod dyrekcją ministra spraw wewnętrznych, obowiązane jest do wykonania t. z. status, t. j. zapisywania liczby urodzeń, śmierci i małżeństw; Graham stojący długo na czele téj instytucji, obowiązany był przedstawiać parlamentowi zestawienie ogólne tych danych. Dla przeprowadzenia w królestwie tego rejestrowania, przyjęto za podstawę podział kraju, uczyniony przez departament ubogich, na okręgi (*districts*) i pod-okręgi. Ostatnich w Anglji jest 2190, każdy zawiera kilka parafij i na czele jego stoi jeden urzędnik zwany *registrar*. Okręgów spisowych (*registration districts*) jest 624, na czele każdego stoi *Superintendent registrar*. Każdy podokręg ma biuro zapisu, zaś okręg biuro centralne. Raporty *Registrar general* ogłaszają się z wielką regularnością i pośpiechem. Tak np. okręgi zapisu aktów stanu cywilnego m. Londynu, zawierającego do 3 miljonów mieszkańców, przedstawiają co poniedziałek rano sprawozdanie za cały tydzień do administracji centralnéj w *Somerset-House* i już następnego dnia, we wtorek o południu, drukowane sprawozdanie tygodniowe jest w rękach publiczności.

Wszystkie prawie ministerstwa ogłaszają sprawozdania mniéj więcéj statystyczne. Wiemy że ministerstwo finansów przedstawia Izbie niższéj roczne sprawozdanie o stanie finansowym. Prócz tego Izby mają prawo żądać sprawozdań od wszystkich administracij publicznych i wyznaczać komisje dla otrzymania wiadomości nietylko od władz publicznych, ale także od osób specjalnych i uczonych. Te sprawozdania drukują następnie w tak zwanych księgach niebieskich (*blue books*), które zawierają bardzo szacowny zbiór wiadomości rozmaitego rodzaju. Prócz tego komisje specjalne śledcze i inspektorowie rozmaitych służb zbierają i ogłaszają ważne dokumenty statystyczne. To samo czynią również niektóre dzienniki angielskie. P. Porter rospoczął przy *Board of Trade* wydawnictwo roczne o stanie handlu, które następnie po nim redagował p. Fonblanque.

Statystykę kryminalną, któréj materjały dostarczają do ministerstwa spraw wewnętrznych członkowie rozmaitych sądownictw i policji, opracowuje i ogłasza prawie od samego początku (1834) p. Samuel Redgrave.

Spisy ludności od 1801 r. następują co 10 lat. Do 1831 r. pozostawały one pod dyrekcją p. Rickman'a (¹); spisem 1841 r. kierowali 3-éj komisarze, z których jeden był *Registrar general*. Spisem 1851 r. kierowali w W. Brytanji *registrar general* Anglji i pp. Horacy Mann i William Farr; w Irlandji zaś *registrar general* irlandzki Wylde. 2190 *registrars* ponaznaczali urzędników płatnych dla każdéj miejscowości, którą jeden człowiek w przeciągu jednego dnia zwiedzić może. Oznaczono władzę i wynagrodzenie tych ajentów, których dla Anglji było 30610; w Szkocji szerifowie wyznaczyli na ten sam cel 1010 *registrars* i 8130 rachmistrzów. Prócz tego gubernatorowie wyznaczyli dla małych wysp 257 ajentów. Dzień spisu ludności 31 marca był pogodny, ukończono czynność w przeciągu tegoż dnia. 38.997 ajentów zebrali deklaracje od4.312388 lokatorów i podlokatorów domów. Jednocześnie urzędnicy celni dokonali spisu na okrętach. Przed 8 kwietnia wszystkie te deklaracje wpisano do ksiąg, które po zrewidowaniu przez 3200 registrars przedstawione zostały przed 22 kwietnia starszym registrar'om. Nareszcie pod koniec maja deklaracje razem z księgami otrzymało biuro centralne. Dla opracowania tak ogromnego materjału, za upoważnieniem lordów skarbu, najęto przeszło 100 urzędników nadetatowych, i oni to, pod kierunkiem jednego z wyższych członków urzędu stanu cywilnego, pracując dziennie po 12 godzin i za opłatą od sztuki, ukończyli całą czynność w trochę więcéj jak dwa lata. Sprawozdanie zajmuje 3 grube tomy in folio, obejmujące 17.150 miejscowości wedle porządku topograficznego, z oznaczeniem ludności według 6 spisów od 1800 r.

Metoda postępowania z tego względu jest doskonalszą w Anglji niż we Francji, że fakta elementarne zebrane przez władzę municypalną albo komisarzy specjalnych, we Francji są zestawiane i sumowane według kantonów i okręgów w podprefekturze, zaś dla całego departamentu w biurze prefektury, i tylko lista sumaryczna przesyła się przez prefektów władzy centralnéj,—tak iż biuro statystyczne otrzymując tylko te listy departamentowe nie może ich sprawdzić i pozostaje całkiem na łasce władz departamentowych. W Anglji przeciwnie, oryginalne listy rodzin i zestawiające je księgi, przesyłają się w oryginale wszystkie do urzędu stanu cywilnego, i ten urząd posiada wszelki materjał do sprawdzenia.

(¹) Quételet et Heuschling. Statistique internationale. Population, str. LXXIX i n.

To samo dzieje się z ruchem ludności. W biurze centralném stanu cywilnego w Londynie, przygotowuje się corocznie index alfabetyczny zawierający około 1.100000 nazwisk. W 10 miesięcy praca ta ukończoną bywa dla ubiegłego roku. Widząc nazwisko osoby i potrzebując jakiego aktu stanu cywilnego, w kilka minut otrzymać można wiadomość o dacie i miejscu w którém dokonany został; za opłatą 3 sh. 6 d. wydają się kopje zaświadczone, przyjmowane w sądownictwach. We Francji w podobnym razie potrzebaby odwiedzić wszystkie 363 okręgi cesarstwa i przerzucić tam wszystkie rejestra stanu cywilnego, składane co rok, oddzielnie dla każdego okręgu, w archiwach trybunału I-éj instancji.

Jednocześnie ze spisem ludności dokonano w Anglji obliczenie szkół rozmaitych kategorij, uczniów zapisanych i znajdujących się w sam dzień spisu w szkołach; opisano rozmaite systemy uczenia i inne szczegóły; wykazano ilość kościołów, kaplic i domów modlitwy, ich obszerność, ilość znajdujących się w niedzielę (30 marca) na nabożeństwie i t. p.

Towarzystwo statystyczne londyńskie, będące początkowo pod opieką księcia Alberta, robi rozmaite poszukiwania statystyczne i wydaje czasopismo kwartalne.

Prusy. Przechodzimy teraz do Prus ([1]). Już wielki elektor Fryderyk Wilhelm wprowadził w 1863 r. obliczenia ludności. Król Fryderyk Wilhelm I-szy polecił władzom prowincjonalnym i radzie ministrów oznaczenie ilości mieszkańców monarchji. Następca jego Fryderyk II W. był założycielem prac stałych statystycznych. Od 1748 r. corocznie obliczano ludność Prus z małemi przerwami podczas wojny. Fryderykowi II przedstawiano corocznie wykaz ludności państwa, i można powiedzieć że od tego czasu posiadają Prusy statystykę urzędową ([2]). W tym czasie wpłynął silnie na rozwój statystyki jako nauki Süssmilch przez swe dzieło: *Die göttliche Ordnung in den Veränderungen des menschlichen Geschlechts aus der Geburt, dem Tode und der Fortpflanzung desselben erwiesen.*

([1]) R. Böckh, D. geschichtl. Entwicklung der amtl. Statistik d. preuss. Staats. Berlin 1863. Compte-rendu des trav. du congr. génér. de stat. réuini à Bruxelles, str. 27 i n.

([2]) Engel. Compte-rendu génér. des trav. du congr. internat. de statist. etc. Berlin 1863, str. 200 i n. — Engel. Rechenschaftsber. über d. 5. Sitzung des stat. Congr. in Berlin. 1863, str. 625 i n. — Quételet et Heuschling. Statistique internationale. Population 1865, str. CV i n.

W 1805 r. za panowania Fryderyka Wilhelma III, za staraniem Leopolda Krug'a, oraz ministra v. Stein'a, przyszło do urządzenia centralnego biura dla zbierania wiadomości statystycznych z prowincji. Ale wojna 1806 r. przerwała prace tego biura.

Po pokoju Tylżyckim, podczas reformy administracji pruskiéj, wezwano Hoffmann'a, ówczesnego profesora uniwersytetu królewieckiego, na radcę przy ministerstwie spraw wewnętrznych, i on to pierwszy przedstawił projekt utworzenia biura statystycznego w Berlinie, które ostatecznie w 1810 r. pod jego kierunkiem przyszło do skutku. Hoffmann będąc dyrektorem biura do 1844 r., kierował wydawnictwem statystyki urzędowéj; wydawnictwo to dzieliło się na 5 części: 1. Statystyka ogólna; 2. Wiadomości o urodzeniach, śmierciach i małżeństwach; 3. Wiadomości o kościołach i szkołach; 4. Statystyka lekarska i 5. Statystyka rzemiosł i fabryk. Wszystkie te wiadomości zbierane były początkowo corocznie; ale od 1820 r. zamieniono je na 3-letnie sprawozdania, z wyjątkiem tablic ruchu ludności, t. j. urodzeń, małżeństw i śmierci, podawanych jak dawniéj co rok.

Hoffmann urządził przy biurze sekcję topograficzną, nie dla rysowania kart, ale dla zamieszczania na karcie ogólnéj państwa nowych miejscowości. Przyłączono następnie do biura sekcję meteorologiczną, według planu Alexandra Humboldt'a, któréj kierunek powierzono prof. Dove. Urządzono całą sieć stacij meteorologicznych w Prusach; w 1853 r. było ich 34.

W 1834 r. zawiązany został związek celny niemiecki (*Zollverein*). Traktaty tego związku zawarowały 3-letnie spisy ludności we wszystkich krajach do niego należących, albowiem według rezultatów tych jednoczesnych wszędzie obliczeń następuje roskład pomiędzy państwami dochodów celnych. Spisy te powinny obejmować wszelką ludność obecną w tym czasie, za wyłączeniem osób znajdujących się w hotelach, jako obcych miejscowości, cudzoziemców.

Hoffmann, wychodząc z zasady, że biuro statystyczne może zbierać mniéj wiadomości, byle te były dokładne, ograniczał szematy poprzednich obliczeń, które według planu początkowego, dawały szeroki zakres zadaniom biura statystycznego.

W 1844 r. zastąpił Hoffmann'a w urzędzie dyrektora statystyki zalecony przez niego Dieterici, który ten urząd piastował aż do swéj śmierci 1859 r. Początkowo miał on dosyć trudne położenie, biuro bowiem utraciło swój dawny charakter władzy centralnéj i przeszło naprzód pod zarząd ministerstwa handlu, następnie spraw wewnętrznych (1848 r.). W 1853 r. powierzono biurowi statystycznemu prowadzenie kalendarza i utworzono urząd statystyczny (*statistischer Decernat*) przy zarządach okręgowych (*Regierungsbezirken*),—naprzód tylko przy dwóch okręgach: potsdamskim

i frankfurckim. Etat biura w 1859 r. wynosił 19.610 tal., nie licząc w to 2563 tal. wydawanych co 3 lata na drukowanie list spisu ludności.

Po śmierci Dieterici'ego objął 1 kwietnia 1860 r. dyrektorstwo biura statystycznego Dr. Ernst Engel i zaraz przedstawił 3 projekta reorganizacji statystyki administracijnéj. Te projekta dotyczyły naprzód utworzenia Komisji centralnéj statystycznéj, złożonéj z przedstawicieli najwyższych władz państwowych i z autorytetów naukowych; powtóre rozszerzenia działalności biura przez powiększenie sił jego i zasobów materjalnych; nakoniec przekształcenia ogłoszeń biura dla wywierania wpływu na większą liczbę czytających.

Jako powód do utworzenia komisji centralnéj statystycznéj, podniósł Engel konieczność podwójnego zadania biura. Ma ono bowiem równie służyć administracji jak i nauce, i dlatego rosciąga swą kontrolę stopniowo do wszystkich zjawisk życia państwowego. Wszystkie postrzeżenia będą martwym materjałem, jeśli nie będzie porządnego planu zestawienia systematycznego i zorganizowanéj centralizacji tych wszystkich danych. Dla tego koniecznym warunkiem pożytecznego rozwoju statystyki w państwie jest ścisłe połączenie biura statystycznego ze wszystkiemi szczytami zarządu państwa i znajomość dokładna potrzeb i środków statystycznych. W następnym roku 1861 utworzoną została komisja centralna w zależności od ministerstwa spraw wewnętrznych, które naznacza prezydującego. Zadaniem jéj jest dawać opinję w wyniklych kwestjach i przez swe narady w sprawach statystycznych doprowadzać do jednostajnego spółdziałania różnorodnych władz państwowych z biurem statystycznem.

Zasoby materjalne biura statystycznego zostały również powiększone; etat jego na 1863 r. wynosił 23.210 tal., włączając 4000 tal. na instytut meteorologiczny. Zamiast wychodzących dawniéj „*Mittheilungen des statistischen Bureaus*" zaczął wydawać Engel nowe pisma: 1. Czasopismo biura statystycznego (*Zeitschrift des statist. Bureaus*) w miesięcznych poszytach, zacząwszy od października 1860 r.; 2. Rocznik statystyki urzędowéj (*Jahrbuch für die amtliche Statistik*); 3. *Preussische Statistik, herausgegeben in zwanglosen Heften, vom Königlich statistischen Bureau in Berlin.*

Połączywszy organizm działalności biura statystycznego z pojedyńczemi ministerstwami, za pomocą komisji centralnéj statystycznéj, powziął myśl Engel podziałać na rozwinięcie statystyki prowincjonalnéj. Wskutek tego wyszło rosporządzenie ministerstw finansów i spraw wewnętrznych z d. 22 lutego 1862 r. dotyczące zasad jednostajnego opracowywania sprawozdań statystycznych przez zarządy okręgowe, które poruczone zostały urzędnikom statystycznym (*statistische Decernenten*) przy tych urzędach

ustanowionym. Na przedstawienie Engl'a opracowała komisja centralna program statystyki okręgowéj (*Kreis statistik*), który z rosporządzenia ministra spraw wewnętrznych z d. 27 czerwca 1862 r. przesłany został jako norma zarządom okręgowym.

Dla dania specjalnego wykształcenia teoretyczno-praktycznego urzędnikom przeznaczonym do obowiązków statystycznych, otwarte zostało s e m i n a r j u m s t a t y s t y c z n e przy biurze, z kursem 9-miesięcznym. Pierwszy taki kurs rospoczął się 5 listopada 1862 r.

Nie poprzestając na téin, postanowił jeszcze Engel zreformować również całe postępowanie przy o b l i c z a n i u l u d n o ś c i i o p i s i e p a ń s t w a, — i przedstawił w tym celu memorjał wydrukowany w poszycie marcowym czasopisma 1861 r. „*Denkschrift über die Methoden der Volkszählung etc.*"

Główne zasady téj metody są następujące: spis ludności dokonywa się za pomocą systemu 3-ch list pierwotnych,—jakiemi są: lista familijna (*Haushaltungs liste*), domowa (*Hausliste*) i lista całéj miejscowości (*Ortsliste*).

L i s t a f a m i l i j n a zapełnia się przez głowę rodziny lub osobę zajmującą oddzielne pomieszkanie; prócz tego mają być użyte listy nadzwyczajne (*Extralisten*), dla hoteli, szpitali i domów opieki, zakładów dobroczynnych, więzień i domów poprawy, zakładów wychowania i koszar. Wszelkie szczegóły osobiste, które mogą być zebrane za pomocą spisu, objęte są w listach familijnych. Na ich odwrotnéj stronie znajdują się pytania, na których odpowiedzi dają materjał potrzebny do tablic statystyki przemysłowéj.

L i s t a d o m o w a zawiera zebranie list familijnych, a prócz tego pytania dotyczące placu na którym położony jest dom, jego wartości, odłużenia, budowli, oraz pytania dotyczące rolnictwa, ilości bydła i t. p.

L i s t a m i e j s c o w o ś c i zawiera zebranie poprzednich list, a także pytania dotyczące budowl publicznych téj miejscowości, wiadomości o zabudowaniach i mieszkaniach, wreszcie o przybyłych i wyszłych (*Aus-u. Einwanderung*). Na wszystkich listach znajduje się wydrukowana instrukcja o sposobie ich zapełnienia. Z dat otrzymanych w listach rozwija się cały system tablic, zawierający 11 tablic ludnosci, 4 budowl, 8 rolnictwa i 6 przemysłu, handlu i środków komunikacji.

Komisja centralna statystyczna przyjęła zasady Engl'a, dotyczące metody obliczenia ludności, jako to: zasadę obliczania przez samą ludność, systematyczność podziału i liczenie wszystkich osób obecnych; ale zmniejszyła przedstawione tablice o połowę. Gdy jednakże zasiągnięto zdania ober-prezydentów, t. j. zarządów prowincjonalnych, większość ich była przeciwną połączeniu spisu ludności z opisaniem narodu i zasadzie zapełniania list przez samą ludność, i dlatego projektowane reformy musiały być odłożone

na późniéj. Pomimo to w wielu miastach, mianowicie w Berlinie i w niektórych okręgach, nawet po wsiach, dopełniony został spis przy pomocy list familijnych i domowych. Również rozszerzyła się działalność instytutu meteorologicznego, albowiem do 44 stacij pruskich, przybyło 20 w kr. saskiém, 30 w innych państwach niemieckich, tak iż liczba ich w rozmaitych miejscowościach Niemiec do 100 urosła, zawsze pod główną dyrekcję prof. Dove. Widzimy zatém obecnie statystykę urzędową pruską w perjodzie kwitnącym.

Austrja. Daleko mniéj uczyniono dla statystyki w Austrji ([1]). Biuro statystyczne utworzone tu zostało w 1828 r. przez cesarza Franciszka, z przeznaczeniem specjalném przyjścia w pomoc rozmaitym gałęziom wyższéj administracji państwa. Biuro to znajdowało się przy najwyższéj izbie obrachunkowéj, i wszystkie gałęzie administracji winny były dostarczać mu wszelkich żądanych wiadomości. W następnym czasie baron von Kübeck, natenczas prezydent najwyższéj izby obrachunkowéj, postanowił rozszerzyć podstawę biura statystycznego i połączyć część naukową z częścią administracijną; według tego planu utworzoną została w 1840 r. Dyrekcja statystyki administracijnéj pod kierownictwem naprzód barona Czoernig'a, a następnie p. Fiecker'a. Od 1844 r. dozwolono ogłaszanie prac statystycznych, nawet części czysto-administracijnych, dotyczących rozmaitych gałęzi zarządu krajowego. W 1848 roku, z utworzeniem ministerstwa handlu i robót publicznych, dyrekcja statystyki administracijnéj przeszła pod jego zawiadywanie. Dyrekcja ta wydaje: Tablice urzędowe statystyczne (*Tabellen zur Statistik des oesterreichischen Monarchie*), wychodzące rocznie i Wiadomości statystyczne (*Mittheilungen*) od 1849 r. wychodzące miesięcznie albo co kwartał, i zawierające: 1. Sprawozdania konsulów austrjackich, mianowicie znajdujących się na Wschodzie, o stanie handlu w właściwym kraju; 2. Artykuły specjalne i krótkie sprawozdania roczne statystyczne, mające na celu zastąpienie czasowe wielkich prac statystycznych, których ogłoszenie długiego wymaga czasu. W skutek decyzji ministra handlu, dyrekcja stat. adm. zaczęła wydawać czasopismo ekonomiczne pod tytułem Austrja. P. Czörnig po 10-letniéj pracy wygotował wielką kartę etnograficzną cesarstwa austrjackiego.

([1]) Compte rendu des trav. du congr. intern. stat. réuni à Brux. 1853, str. 30 i n.— Engel. Compte-rendu génér. des trav. du congr. intern. de statis. etc. Berlin 1863, str. 197 i n.—Engel. Rechenschaftsber. über d. 5 Sitzung. des stat. Kongr. in Berlin 1865, II, 616 i n.

W późniejszym czasie nastąpiła pewna zmiana w zbieraniu materjału dla statystyki administracijnéj. Ponieważ ajentom rządowym brakowało często jedności zasad i zapatrywania się, a niekiedy czasu i ochoty dla prac podobnego rodzaju, użyto nowego środka zbierania tych wiadomości — m o n o g r a f i j. Dla ich pozyskania posyłają się bezpośrednio do dyrektorów rozmaitych instytucij i zakładów szematy z prośbą o zapełnienie. Pierwsza taka próba powiodła się zupełnie z zakładami wychowania, publicznemi i prywatnemi. Następnie administracja kopalń i zakładów metalurgicznych użyła podobnego środka dla otrzymania potrzebnych wiadomości od 4000 zakładów, co się również udało.

Nowy okres działalności statystyki administracijnéj austrjackiéj rospoczyna się z nadaniem konstytucji cesarstwu. Zaczęto brać większy spółudział w życiu publiczném, i powiększyła się chęć poznania rozmaitych stron życia państwowego. Dlatego zasługują tu na uwagę dwa ogłoszenia oficjalne: Pierwsze które nastąpiło zaraz po otwarciu Rady stanu w 1861 r., zawierało krótki obraz stanu państwa i jego stosunków w tak zwanéj k s i ą ż e c z c e s t a t y s t y c z n e j a u s t r j a c k i é j m o n a r c h j i (*Statistisches Handbüchlein für die oesterreichische Monarchie*); w ciągu 4-ch miesięcy rozeszło się jego 4 wydania. Drugiém ogłoszeniem był o b r a z f i n a n s ó w a u s t r j a c k i c h w porównaniu z finansami Anglji, Francji, Prus i kilku innych państw europejskich (wyszło latem 1862 r., kiedy pierwszy raz budżet austrjacki był przedstawiony na potwierdzenie konstytucijne zebranéj Radzie państwa).

Roskazem cesarskim z 31 stycznia 1863 r. utworzoną została k o m i s j a c e n t r a l n a s t a t y s t y c z n a na zalecenie Izby deputowanych. Celem jéj ma być, obok działalności w usługach administracji, dążyć do urzeczywistnienia statystyki ogólnéj państwa, systematycznéj i dokładnéj. Dla obeznawania zaś publiczności ze wszystkiemi elementami życia państwowego, w formie przystępnéj, wychodzą od 1862 r. R o c z n i k i s t a t y s t y c z n e za cały ubiegły rok. Prócz tego utworzyło się kilka stowarzyszeń statystycznych. Tak zawiązało się w Wiedniu Towarzystwo dla znajomości prawa i statystyki (*Gesetz-Kunde u. Statistik*). Członkowie jego, profesorowie Stein, Stubenrauch i Brachelli, rospoczęli wydawnictwo Rocznika.

Przy T o w a r z y s t w i e r o l n i c z é m c z e s k i é m znajduje się oddział statystyki rolniczéj i leśnéj, zbierający wiadomości w całém kr. czeskiém. A k a d e m j a n a u k w ę g i e r s k a wysadziła ze swego grona biuro dla prac statystycznych, które się mieszczą w ogłaszanych rocznikach. Nakoniec gmina miasta Wiednia urządziła w 1862 r. biuro statystyczne dla

zbierania wiadomości dotyczących śmiertelności, stanu zdrowia, zapasów żywności, występków, wychowania elementarnego i t. p.

Spisy ludności bardzo były niedokładne w Austrji. Reskrypta cesarskie 1753 i 1754 r. pierwszy raz nakazują spis ludności, mający się powtarzać co trzy lata. Czynność tę mieli wykonać proboszczowie i władze cywilne i municypalne. Liczono tylko ludność rzeczywistą ([1]). W kr. węgierskiém sejm 1802 r. postanowił spis ludności powierzony zupełnie władzom cywilnym. Pierwszy spis według tego prawa miał miejsce w 1805 r., ale od tego czasu nie był wznawiany. W Siedmiogrodzie ledwie w 1844 r. miało miejsce niedokładne obliczenie ludności.

Pierwszy spis ogólny w całém cesarstwie przyszedł do skutku w 1850 r., ale ponieważ nie był dokładny, opracowano nowy projekt, który otrzymał moc prawa 23 marca 1857 r. przez sankcję cesarską. Według tego nowego prawa, spisy ludności mają następować co 6 lat i odbywać się jednego dnia 31 października we wszystkich prowincjach. Pierwszy taki spis miał miejsce 31 paźdz. 1857 r. Następny przypadający na 1863 r., z przyczyny wypadków politycznych w Węgrzech, został odłożony na 1866 r.

Rosja. Przechodząc teraz do cesarstwa ruskiego, winniśmy zaznaczyć, że twórcą statystyki administracijnéj był tu Piotr W., który zaprowadził roczne sprawozdania we wszystkich urzędach administracijnych. Z nich to powstał zbiór wiadomości statystycznych Kiriłowa, wykazany w 1831 r. przez Pogodina ([2]).

Od 1780 r. rospoczęło tak zwane wolne ekonomiczne towarzystwo wydawać spisy pojedyńczych gubernij, z których 11 pojawiło się w druku. W 1802 r. przy urządzeniu 8 ministerstw, postanowieniem 8 września urządzone zostało biuro centralne statystyki, jako wydział statystyczny rady ministerstwa spraw wewnętrznych, i w téj formie rzecz pozostała aż do roskazu cesarskiego z 22 grudnia 1852 r., który utworzył, pod bezpośrednim nadzorem i kierownictwem ministra spraw wewnętrznych, komitet statystyczny. W następnym roku w lutym, główny zarząd komunikacij i robót publicznych

---

([1]) Quételet et Heuschling. Statistique internationale. Population 1865, str LXXXV i n.

([2]) Compte rendu des trav. du congr. génér. de stat. réuni à Bruxelles 1853, str. 213 i n. — Engel. Compte-rendu génér. des trav. du congr. intern. de statist. etc. Berlin, str. 214 i n. — Engel Rechenschaftsber. über d. 5 Sitzung des stat. Kongr. in Berlin 1865, II, 675 i n.

otrzymał osobny komitet statystyczny. Komitet statystyczny ministerstwa spraw wewnętrznych pozostawał pod prezydencją towarzysza ministra i w nim się koncentrowały wszelkie wiadomości statystyczne, przesyłane do ministerstwa przez administracje lokalne. Komitetowi komunikowano również dane statystyczne z innych ministerstw i władz centralnych. Komitet ogłaszał od czasu do czasu w Dzienniku (Czasopismie) ministerstwa, dane liczbowe: 1) o ludności; 2) o podziale teritorjalnym kraju; 3) o składzie osobistym władz administracijnych; 4) o zakładach rolniczych; 5) o ilości i stanie własności gruntowéj; 6) o urodzajach; 7) o handlu i przemyśle; 8) o występkach i t. d.

Prócz tego komitetu ministerstwa spraw wewnętrznych, znajdowały się jeszcze po gubernjach 23 k o m i t e t y s t a t y s t y c z n e (m i e j s c o w e), złożone z członków czynnych i członków korespondentów. Te gubernjalne komitety zostawały w stosunkach bezpośrednich z komitetem ministerstwa, i dostarczały na jego zapotrzebowanie wiadomości ilościowych i rozumowanych, o rozmaitych przedmiotach, a nawet przesyłały monografje. Ministerstwo dało im instrukcję specjalną, oznaczającą sposób klasyfikowania i opracowania wiadomości statystycznych, jak również przesyłało im szemata drukowane dla ich zestawiania.

Przy u n i w e r s y t e c i e k i j o w s k i m znajduje się komisja złożona z profesorów, któréj wydawnictwa zasługują na uwagę.

Od 1852 r. zaczęło ministerstwo spraw wewn. wysyłać „e x p e d y c j e s t a t y s t y c z n e” do rozmaitych gubernij, w celu otrzymania stałych podstaw dla statystyki administracijnéj. Prace tych misij są trojakie: 1) zbieranie wszelkich wiadomości rozrzuconych po administracjach miejscowych i ich opracowanie następne; 2) kontrola i sprostowanie tych wiadomości, za pomocą obejrzenia osobistego miejscowości; 3) uporządkowanie ich i redakcja.

W 1858 r. komitet statystyczny został zreorganizowany i na jego miejsce utworzono k o m i t e t c e n t r a l n y s t a t y s t y c z n y, złożony z 2-ch sekcij; pierwsza statystyki ogólnéj, druga stat. teritorjalnéj i rolniczéj. Druga sekcja zajmowała się właściwie pracami przygotowawczemi do zniesienia poddaństwa. Sekcje były zupełnie niezależne jedna od drugiéj. Sekcja statystyczna składała się z kilku członków należących do ministerstwa s. w. i z reprezentantów wszystkich władz centralnych państwa. Prócz tego miał komitet prawo inicjatywy i prawo żądania wiadomości potrzebnych dla dopełnienia jego prac. Opracowanie krytyczne i redakcja powierzone były 4-m redaktorom, zostającym pod dyrekcją członka kierującego sekcją. Następnie komitet centralny zreorganizował komitety

gubernialne, nadawszy im formę kolegialną, i opracował dla nich szczegółowe instrukcje, formularze i metody kontroli.

Z prac komitetu centralnego zasługuje na uwagę oznaczenie systematyczne i imienne wszystkich miejscowości zamieszkałych w Rosji, jako też zamieszkań odosobnionych albo czasowych. W przeciągu pierwszych 3-ch lat wydał on: 1) tablice statystyczne cesarstwa za 1856 r. przedstawiające wiadomości o rozległości i podziale politycznym cesarstwa, o ludności i jéj ruchu, o wychowaniu publiczném i t. p.; 2) tablice podobne za 1857 i 1858 r. i 3) pracę Trojnickiego o ilości poddanych w Rosji w 1857 r.

Prócz tego wysłano 56 oficerów sztabu jeneralnego do gubernij cesarstwa, dla zbadania środków kraju pod względem militarnym. Sprawozdania tych oficerów, opracowane krytycznie i zredagowane w biurze statystyczném ministerstwa wojny, były stopniowo drukiem ogłaszane, i zawierają do 60 tomów, które mają ulegać rewizji i poprawkom co 3 lata. Inne prace rozmaitych gałęzi administracji, jak wykazy zarządu podatku od trunków, sprawozdania ministerstwa sprawiedliwości i in. nie były przeznaczone dla publiczności.

Liczne i wielkie reformy przedsiębrane przez rząd uwydatniły konieczność prac statystycznych. Tak zniesienie poddaństwa w Rosji poprzedzały prace mające na celu sprawdzenie ludności, utworzenie listy wszystkich miejscowości zamieszkanych w Rosji i zebranie wiadomości o ilości i przestrzeni dóbr szlacheckich. Tego rodzaju były prace przedsiębrane w celu przeprowadzenia zamiany dzierżawy dochodu od trunków na akcyzę, przeprowadzenia nowego systemu opodatkowania, zebrania materjałów dla układania budżetu cesarstwa, który zaczęto podawać do wiadomości publicznéj, wreszcie prace komisij kadastrowych i badania nad niektóremi gałęziami przemysłu krajowego.

Zawsze jednak brak jedności statystyki administracijnéj czuć się dawał: komitety gubernialne nie były w żadnym bezpośrednim stosunku z komitetem centralnym. Dlatego nastąpiła w 1862 r. nowa reorganizacja: kompetencję komitetu centralnego statystycznego rozszerzono i oddano pod jego bezpośredni zarząd komitety statystyczne prowincjonalne. Komitet stał się właściwie biurem centralném, a nad nim postawiono Radę statystyczną (1863 r.) pod prezydencją towarzysza ministra spraw wewn., a któréj wice-prezydentem jest dyrektor komitetu czyli biura centralnego. Rada ta składa się z naczelników biur specjalnych statystycznych, zależących od rozmaitych ministerstw. Tym sposobem zrealizowano centralizację wszystkich czynności statystycznych dla zabespieczenia jedności działania. Od tego czasu wszelkie operacje statystyczne w Rosji zależą od decyzji téj nowéj Rady.

Dotąd używane były w Rosji trzy metody obliczania ludności ([1]): 1) tak zwane rewizje; 2) obliczenia jednoczesne rzeczywistéj ludności, za pośrednictwem instytucji statystycznych i przy pomocy bezpośredniéj mieszkańców i 3) obliczenia ludności administracijno-policijne za pośrednictwem urządzeń statystycznych miejscowych, policji i zarządów gminnych. Rewizje zaprowadzone zostały przez Piotra W., miały charakter fiskalny, odbywały się nie w równych odstępach czasu (pierwsza była w 1721 r., następne w latach: 1742, 1768, 1781, 1794, 1811, 1816, 1834, 1851 i 1858) i trwały zwykle 1½ roku ([2]). Rewizje te zajmowały się tylko jedną częścią ludności rzeczywistéj, mianowicie stanem opłacającym podatek osobisty, licząc tylko osoby płci męzkiéj temu podatkowi ulegające, a wcale pomijając osoby płci żeńskiéj i stanów nie płacących podatku. Osoby téj ostatniéj kategorji doliczały się następnie, podług obliczenia prawdopodobnego, do liczb otrzymanych przez rewizję, dla saméj tylko ciekawości jak to zwykle mówiono. Ale nawet w stosunku do stanu opodatkowanego, rewizje nie dawały żadnéj rękojmji dokładności, albowiem usuwanie się od obliczenia przynosiło korzyść materjalną. Zresztą, takie rewizje zajmowały się jedynie ludnością stałą, przypisaną do miejsca, nie troszcząc się bynajmniéj o resztę. Wszyscy zatém nie zapisani do stałych ksiąg ludności, zostawali za obrębem rewizji, i pozostała niewiadomą cała ludność koczująca, dochodząca czasami do wielkich rozmiarów; tak np. znaleziono w okręgu mińskim 140000 ludności poddańczéj, złożonéj po większéj części z włóczęgów, zbiegów i wyszłych dobrowolnie. W przeciągu 20 lat (1827—46) zesłano 48500 osób do Syberji za włóczęgostwo. Dla tych niedokładności zaniechane teraz zostały podobne rewizje.

Drugim sposobem próbowanym w Rosji, jest metoda przyjęta w Zachodnich państwach europejskich—spisu jdnoczesnego całéj ludności rzeczywistéj, zależąca na ukończeniu całego obliczenia w jeden dzień w całém państwie, za pomocą opłacanych ajentów, jak w Anglji, albo przy spółudziale saméj ludności, jak to po części ma miejsce w Prusach. Takie obliczenia mają nie fiskalny ale wyłącznie statystyczny charakter; obliczają się tu zarówno obie płcie i wszystkie stany; bez względu na księgi ludności stałéj notuje się wszystkich znajdujących się rzeczywiście

---

([1]) Статистическій временникъ Россійской Имперіи. I. Сн.-Петерс., 1866, ст. VII и сл.

([2]) Quételet et Heuschling. Statistique internationale Population. 1865, str. CVI i n.

w téj chwili w daném miejscu. Próby takich spisów uczynione zostały w Rosji przez niektóre komitety statystyczne gubernialne, jak np. w całych gubernjach: Archangielskiéj, Jenisejskiéj, Kurlandzkiéj i Pskowskiéj; w powiatach należących do gubernij: Wołogodzkiéj, Woroneżskiéj, Niżegorodzkiéj, Riazańskiéj, Petersburskiéj, Simbirskiéj, Ufimskiéj i Jarosławskiéj, następnie w wielu miąstach i na wyspie Oesel. We wszystkich tych miastach z wyjątkiem miast gub. niżegorodzkiéj, pskowskiéj, peterburskiéj i m. Odesy, spis nastąpił jednocześnie; w wielu zupełnie się nie powiódł. Najlepiéj udało się w gub. kurlandzkiéj, wedle sprawozdania bar. Heynking'a, na kongresie statystycznym berlińskim (1863 r.).

W d. 16 marca 1863 r. próbowano spisu wedle zasad wyłożonych w sławnym memorjale dra Engla, przy spółudziale ludności, bez wszelkiego mieszania się władz administracijnych, bez innych kosztów prócz wydatku na spis i druk list spisowych i z jednoczesném obliczeniem ilości bydła. Pomimo uznaną doskonałość téj metody, komitet centralny statystyczny uznał niepodobieństwo jej bezzwłocznego ogólnego zastosowania do całego kraju, i widzi możność zastosowania tylko do miast cesarstwa, ale i to z niektóremi modyfikacjami. Główne przeszkody znajduje naprzód w niedokładności obliczenia całéj ludności, która noc poprzedzającą spis spędziła pod dachem, albowiem wielka część ludności w Rosji nie nocuje pod dachem, lecz w ciągłym zostaje ruchu, przepędzając noce na wozach, łódkach albo pod odkrytém niebem, zajmując się rybołówstwem, transportami, roznoszeniem towarów i różnemi robotami, do wykonania których łączy się w stowarzyszenia, tak że większa część nawet stałéj ludności znajduje się w stanie koczującym z natury swego zajęcia. Daléj niepodobna uskutecznić spis w jeden dzień dla wielkich odległości pomiędzy pojedyńczemi osadami i dla braku ludzi piśmiennych, którychby można użyć do obliczeń. Wyjątek mają stanowić tylko gubernje przybaltyckie, a z drugiéj strony Archangelska i Syberijskie, mające charakter pustyni.

Nakoniec 3-ci sposób obliczania ludności jest a d m i n i s t r a c i j n o-p o l i c i j n y, za pośrednictwem miejscowych urządzeń statystycznych, policji i zarządów gminnych, które z wyjątkiem kilku gubernij i miast, dostarczają wszystkich dotąd używanych dat statystycznych. Podstawą tego obliczenia są księgi ludności stałéj, tak zwane *rewizskija skazki*, z których robiąc roczne wyciągi, policja i zarząd gminny, wykreślają umarłych, i tych którzy sami opuścili gminę, a dodają nowo urodzonych i nanowo zapisanych do gminy. Wyłączają się również osoby znajdujące się zagranicą za dłuższemi pasportami. Niedokładność takiéj metody spisu leży w saméj niedostateczności obliczeń z tak zwanych *podworných spiskow*, przy których cała masa ludności niestałéj może pozostać wcale nieobliczoną,

a część znowu może być podwójnie zapisaną; oddalający się bowiem nie na długo z gminy, liczeni są tam zawsze, w miejscach zaś do których się udają, zapisują ich powtórnie. Zresztą postanowienie aby zaliczać do gminy oddalających się na krótki czas, a wyłączać wyszłych na czas długi, jest bardzo nieokreślone i może być przyczyną wielu nieporozumień.

Statystyka ruchu ludności czerpie swój materjał z tak zwanych ksiąg metrycznych, które dla chrześcian różnych wyznań prowadzone są przez duchowieństwo. Obowiązkiem jest proboszczów zestawiać tablice roczne dla całéj parafji z liczby urodzeń, małżeństw i śmierci. Dawniéj konsystorze układały tablice powiatowe i gubernjalne. Te ostatnie tablice bardzo były niedokładne, i dlatego synod i w porozumieniu z nim ministerstwo spraw wewn., przepisały nowy porządek dostarczania wiadomości statystycznych przez duchowieństwo prawosławne, w skutek którego obowiązek zestawiania rezultatów parafjalnych, dla otrzymania wiadomości dotyczących całych powiatów i gubernij, przeszedł do komitetów statystycznych gubernjalnych, a konsystorze zostały od téj pracy uwolnione. Niedokładne są również zapisy metryczne mahometan i żydów. U plemion koczujących nie ma żadnych podobnych ksiąg. Ale najniedokładniejsze są dane statystyczne ruchu ludności sekt religijnych wyznania prawosławnego, tak zwanych *roskolnikow*, o których policja sama zmuszona jest zbierać wiadomości co do rodzących się i umierających; jedynym środkiem otrzymania pewnych danych statystycznych o ruchu téj ludności, byłoby zaprowadzenie regularnego zapisu cywilnego małżeństw, urodzeń i śmierci.

Belgja. Z państw drugorzędnych, do których teraz przechodzimy, Belgja na piérwszą zasługuje uwagę pod względem statystyki urzędowéj ([1]); jéj urządzenia statystyczne uważane są za wzorowe. Jeszcze przed oddzieleniem się od Holandji, istniało tu biuro statystyczne, utworzone w r. 1826, które w r. 1829 zajęło się spisem ludności. Po oderwaniu się Belgji urządzono w 1831 r. biuro centralne, które w 1841 r. przekształcone zostało na komisję centralną statystyczną, pod prezydencją p. Quételet'a; sekretarzem został Heuschling. Otóż ta komisja centralna wezwała do swego grona, oprócz prezesa i sekretarza, ludzi znakomitych,

---

([1]) Engel. Compte-rendu génér. des trav. du congr. internat. de statist. etc. Berlin, 1863, str. 204. — Engel. Rechenschaftsber. über d. 5 Sitzung des stat. Kongr. in Berlin, 1865, II, str. 587 i n.—Quételet et Heuschling. Statist. internationale. Population, 1865, str. LXXXVIII i n.

jak Vischers, Ducpetiaux i in., i przez swoją działalność wzorową i praktyczną, stała się dla Europy wzorem urządzeń statystycznych podobnego rodzaju. Komisja ogłasza swe prace w *Bulletins de la Commission Centrale de Statistique*, których dotąd wyszło tomów X. Wedle planu téj komisji i w skutek roskazu królewskiego z 14 marca 1850 r., ministerstwo spraw wewnętrznych ogłosiło *Exposé général de la situation du royaume*, za 10-letni okres 1841—1850 r., które również posłużyło za wzór podobnych sprawozdań. Następnie w skutek roskazu królewskiego z 17 kwietnia 1860 roku, wydana została podobna praca statystyczna z okresu 10-letniego 1851—1860 r.

Piérwszy spis ludności po odłączeniu się Belgji, miał miejsce 15 paźdz. 1846 r.; rezultaty jego posłużyły do utworzenia stałych ksiąg ludności. Prawo z 2 czerwca 1856 r. postanawia 10-letnie spisy w wszystkich gminach królestwa. W skutek tego drugi spis ogólny miał miejsce 31 grudnia 1856 r. pod zarządem ministra s. w. i wziął za podstawę jak i poprzedni 1846 r. ludność rzeczywistą (*p. de fait*). Obliczenie ludności odbyło się za pomocą list imiennych (*bulletins nominatifs*), rozdanych po domach i później zbieranych przez osobnych ajentów, w stosunku jednego takiego urzędnika na 100 rodzin czyli gospodarstw (*menages*); głowa rodziny powinien był zapełnić przysłaną listę lub podyktować treść ajentowi.

Początkowo w Belgji duchowieństwo było obowiązane zbierać dane stanu cywilnego ludności; kościoły parafjalne utrzymywały księgi do zapisywania chrztów, małżeństw i pogrzebów. Obecnie, tak w Belgji jak również we wszystkich państwach gdzie obowiązuje kodex Napoleona, znajdują się w każdéj gminie rejestra stanu cywilnego dla zapisywania urodzeń, śmierci, małżeństw i rozwodów. Administracje gminne co rok zestawiają według tych rejestrów 4 tablice ruchu ludności dla całéj miejscowości i te tablice przesyłają w oryginale do ministerstwa s. w. Stąd przechodzą one do biura statystyki ogólnéj, które przy pomocy komisji centralnéj opracowuje z nich roczne sprawozdania, ogłaszane następnie przez ministerstwo s. w.

Inicjatywie komisji centralnéj, a mianowicie jéj znakomitego prezydenta Quételet'a, zawdzięczamy myśl kongresów statystycznych, myśl, jak wiadomo, już wprowadzona w wykonanie. Piérwszy raz zebrał się kongres stat. w stolicy Belgji.

Na wniosek Quételet'a, kongres statystyczny podczas swéj 4-éj sesji, w Londynie, powziął myśl utworzenia statystyki międzynarodowéj, na piérwszy raz tylko ludności, i powierzył jéj wykonanie dwom statystykom belgijskim Quételet'owi i Heuschling'owi. Liczono naprzód tylko na pierwszorzędne państwa; tymczasem 23 państwa i wolne miasta pośpieszyły z udzieleniem potrzebnego materjału urzędowego i urósł

stąd gruby tom statystyki międzynarodowéj, szczególnie zaś ludności, gdzie dane statystyczne rozmaitych państw są wydrukowane w porządku alfabetycznym, z wymienieniem odpowiedzialnego urzędnika administracijnego, który te wiadomości podał. Prócz tego znajduje się tu dosyć długa przedmowa wielkiéj wagi, pióra redaktorów całego dzieła. Pojawiło się ono w 1865 r. jako odbitka X tomu *Bulletins de la Commission centrale de statistique.*

Holandja. W Holandji, jak widzieliśmy wyżéj, urządzone zostało w 1826 r. biuro statystyczne, które ogłosiło dwa tomy statystyki ogólnéj ([1]). Ono to kierowało spisem ludności w 1829 r. Biuro to w 1830 r. przestało istniéć. Od 1826 r. p. Lobatto, profesor z Delft, rospoczął z roskazu króla Niderlandów wydawnictwo rocznika, ale wiadomości statystyczne w nim zamieszczone odnosiły się tylko do ruchu ludności ([2]). Gdy w 1848 r. ze zmianą prawa zasadniczego nastąpiło ministerstwo liberalne, uznało ono potrzebę jawności i utworzone zostały dwa biura statystyczne przy ministerstwach spraw wewnętrznych i finansów. Nie było zatém biura statystyki ogólnéj ani biur prowincjonalnych. Ministerstwa s. w., sprawiedliwości i finansów, zaczęły ogłaszać swoje sprawozdania o rozmaitych gałęziach ich administracji. Tak od 1847 r. ogłasza ministerstwo sprawiedliwości roczne sprawozdania statystyczne sądowo-karne i cywilne. Ministerstwo s. w. zajęło się w 1849 r. 3-m spisem ludności. Przy pierwszym spisie urządzone zostały księgi ludności.

Prawo prowincjonalne ustanawiające biura statystyczne w każdéj prowincji, w 1858 r. weszło w wykonanie. W 1859 r. utworzoną została komisja centralna statystyczna, zależna od ministerstwa s. w. Miała ona prawo żądać wiadomości statystycznych bezpośrednio od wszystkich ministerstw, stowarzyszeń, urzędników, i dawała również swoją opinję o każdém ogłoszeniu statystyki urzędowéj. Ale ponieważ druga Izba stanów jeneralnych na posiedzeniu 6 grudnia 1861 r. odrzuciła projekt budżetu komisji centralnéj na 1862 r., przeto komisja ta zniesioną została od tegoż dnia 6 grudnia 1861 r.

([1]) Cempte-rendu des trav. des congr. génér de stat. réuni à Bruxelles, 1853, str. 46 i n.—Engel. Compte-rendu génér. des trav. du congr. internat. de stat. Berlin, 1863, str. 214.

([2]) Engel. Rechenschaftsber. über d. 5 Sitzung des stat. Kongr. in Berlin, 1865, II, str. 656 i n. — Quételet et Heuschling. Statistique internationale. Population, 1865, str. CI i n.

W 1862 r. utworzyło się w Amsterdamie towarzystwo statystyczne, złożone ze 100 członków, mające dyrekcję z 7-u osób i kilka rocznych zgromadzeń ogólnych.

4-te 10-letnie obliczenie ludności, miało miejsce 31 grudnia 1859 r.; przedmiotem jego była ludność rzeczywista, obecna w nocy z 30 na 31 grudnia. Rezultaty tego spisu ogłoszone zostały drukiem na początku 1864 roku w 3-ch wielkich tomach.

Prawo gminne 29 czerwca 1851 r. zniosło dotychczasową różnicę pomiędzy miastami i gminami wiejskiemi, i od 1 stycznia 1860 r. poczęto rozróżniać gminy mające więcéj niż 10000 mieszkańców od gmin mających mniéj, biorąc za podstawę ilość rzeczywistą ludności w dzień spisu dla całego okresu 10-letniego.

Szwecja. Z państw skandynawskich Szwecja ma najdawniejsze obliczenia ludności, sięgające bez przerwy aż do 1748 r.; jest to jedyne zjawisko w Europie (¹). Dla zestawiania rezultatów tych obliczeń, zaczęło wychodzić wielkie wydanie tablicowe, którego wypracowaniu z tablic parafjalnych gdy Rada królewskiéj kancelarji (*Cantzlei collegium*) podołać nie mogła, utworzoną została w 1756 r. tak nazwana komisja tablic czyli komisja wyższa statystyki ludności. Komisja ta składała się z reprezentantów administracij głównych i z członków akademji nauk w Stockholmie, pod prezydencją wyższego urzędnika. Sekretarz komisji z dwoma urzędnikami pełnił obowiązki naczelnika biura statystycznego.

Od 1830 r. znajdowało się biuro statystyczne specjalne przy ministerstwie sprawiedliwości. W 1858 r. zreorganizowano statystykę administracijną w Szwecji i utworzono komisję centralną i biuro statystyczne. Członkowie komisji centralnéj mianowani są przez króla z pomiędzy urzędników rad wyższych administracij i biur ministerjalnych; prezyduje minister spraw wewnętrznych, naczelnik zaś biura centralnego pełni obowiązki wice-prezydenta i referenta jeneralnego. Porządek zajęcia i atrybucje komisji centralnéj są te same prawie co komisji centralnéj belgijskiéj. Biuro centralne statystyczne, zajmuje się wyłącznie statystyką ludności i temi gałęziami statystyki urzędowéj, które nie należą do atrybucij

---

(¹) Engel. Compte-rendu génér. des trav. du congr. intern. de statist. etc. Berlin, 1863, str. 217 i n.—Engel. Rechenschaftsber über d. 5 Sitzung des stat. Kongr. in Berlin, 1865, II, str. 678 i n.—Quételet et Heuschling. Statistique internationale. Population, 1865, str. CX i n.

administracij centralnych. Wszystkie raporta i sprawozdania drukują się w jednym formacie i pod jednym zbiorowym tytułem.

O b l i c z e n i e l u d n o ś c i było następujące: Po miastach każdy głowa rodziny zapisywał na osobnéj liście imie, wiek i zajęcie członków rodziny. Policja zbierała te listy w listopadzie. Na wsi proboszczowie objeżdżając w listopadzie parafje, sprawdzali na miejscu rejestra familijne i księgi ludności ze stanem rzeczywistym ludności, i robili z tego następnie wyciągi.

Na mocy roskazu królewskiego z 4 listopada 1859 r., s p i s y o g ó l n e l u d n o ś c i mają się odbywać, zacząwszy od 1860 r., co 5 lat, 31 grudnia, za pomocą wyciągów imiennych z ksiąg ludności. Ale ponieważ te księgi, prowadzone przez duchowieństwo w stolicy, były bardzo niedokładne i nie mogły służyć do spisu, roskaz królewski z 2 paźdz. 1860 r. polecił obliczenie ludności Stockholmu za pomocą list imiennych dla każdéj rodziny albo gospodarstwa (*ménage*). W Stockholmie te listy familijne policja rozdawała właścicielom domów na 3 albo 4 dni przed końcem roku, i od 2 stycznia zbierała napowrót, a następnie oddawała dla sprawdzenia do biura centralnego statystycznego. Biuro to ma główną dyrekcję i najwyższy nadzór nad wszelkiemi czynnościami spisowemi, według rosporządzeń ogólnych, zaprojektowanych przez komisję statystyczną i zatwierdzonych przez rząd. Według rosporządzenia 4 listopada 1849 r. w Szwecji, prócz stolicy, duchowieństwo obowiązane jest utrzymywać księgi ludności i księgi przybywających i wybywających z gminy albo parafji. Obraz stanu ludności posyła co 5 lat do biura centralnego. Spisy ludności oparte są na l u d n o ś c i p r a w n é j (*de droit*), albo na zamieszkaniu prawném; ogłoszenia oficjalne dają tylko tę ludność. A ponieważ obliczenie ludności Stockholmu nastąpiło za pomocą list familijnych, zawierających ludność rzeczywistą, potrzeba zatém przy zestawieniach zredukowywać tę ludność na prawną.

Co do r u c h u l u d n o ś c i, rejestra stanu cywilnego — urodzeń, ślubów i śmierci, prowadzone są w Szwecji przez duchowieństwo parafjalne, pod nadzorem biskupów, i podług danych szematów. Co rok posyłają proboszczowie kopje albo wyciągi imienne z tych rejestrów, które przychodzą do biura statystycznego; biuro to rospatruje, sprawdza je, zestawia i rezultaty téj statystyki ogłasza; naprzód ogłaszało co 5 lat, a od 1861 r. co rok.

W Norwegji biuro statystyczne tworzy sekcję ministerstwa spraw wewn. i składa się z naczelnika i 8 do 10 urzędników ([1]). Co 5 lat prefekci

([1]) E n g e l. Compte-rendu génér. des trav. du congr. internat. de statist. Berlin 1863, p 213 i n.—E n g e l. Rechenschaftsber. über d. 5 Sitzung des stat. Kongr. in Berlin, 1865, II, str. 662 i n. — Q u é t e l e t et H e u s c h l i n g. Statistique internationale. Population, 1865, str. CXII i n.

składają sprawozdania o stanie ekonomicznym ich departamentów. Te sprawozdania zestawia biuro statystyczne i ogłasza ze wstępnym poglądem ogólnym na stan kraju. Atrybucje biura centralnego rozszerzono następnie do wszystkich prawie gałęzi statystyki urzędowéj, za wyłączeniem jednakże statystyki sądowéj, oświecenia publicznego i niektórych gałęzi zarządu finansowego.

Spisy ludności miały miejsce w skutek dekretów królewskich 1769 i 1801 r.; od 1815 r. zaś odbywają się co 10 lat. Ajentami spisu są w gminach wiejskich nauczyciele elementarni, w miastach zaś burmistrze. Spis odbywa się jednocześnie we wszystkich okręgach królestwa 7 stycznia. Wszystkie wypadki urodzenia, małżeństwa, śmierci, ilość nieżywo urodzonych i ilość dzieci którym ospę szczepiono,—wszystkie te szczegóły zapisują się imiennie do ksiąg utrzymywanych przez duchowieństwo. Tablice, należycie zapełnione, przedstawiają proboszczowie biskupom, a ci je przesyłają do ministerstwa spraw wewnętrznych, które je ostatecznie zestawia, i rezultaty ogłasza co lat 10 w zbiorze zawierającym wypadki spisu ludności. Prócz tego wyjątki z tablic urodzeń, małżeństw i śmierci podawane są co 5 lat przy sprawozdaniu 5-letniém o stanie ekonomicznym królestwa.

Na przedstawienie prof. Daa, postanowiono wszelkie ogłoszenia statystyki oficjalnéj, — tablice, opisy albo sprawozdania o stanie kraju, wydawać w jednym zbiorze oficjalnéj statystyki Norwegji, z podziałem na osobne serje dla każdego departamentu. Postanowiono również dla uczynienia statystyki przystępną dla cudzoziemców spis przedmiotów i krótki wyciąg ważniejszych rezultatów sprawozdań, wydawać w języku francuskim.

Prawem 6 czerwca 1863 r. postanowiono rospocząć nowy kadaster całego królestwa. Zasługuje na uwagę statystyka lekarska Norwegji. Od początku bieżącego wieku lekarze zobowiązani są prawnie posyłać co rok sprawozdania lekarskie. Te sprawozdania opracowują się w oddziale lekarskim ministerstwa s. w. i od 1827 r. są ogłaszane, a nawet od 1853 r. tworzą samoistne dzieła.

Danja. W Danji nie było statystyki urzędowéj do 1833 r., w którym na przedstawienie p. Jonas Collin, król zamianował komisję centralną statystyczną, dla wydawania tablic, zawierających wiadomości o stanie kraju ([1]). Wybrano na członków téj komisji ludzi odznaczających się

(1) Compte-rendu des trav. du congr. général de stat. réuni à Bruxelles, 1853, str. 26 i n. — Engel. Compte-rendu génér. des trav. du congr. int. de statist., Berlin, 1863, str. 205 i n. - Engel. Rechenschaftsber. über d. 5 Sitzung des stat. Kongr. in Berlin, 1865, II, str. 589. — Quételet et Heuschling. Statistique internationale. Population, 1865, str. XCI i n.

w rozmaitych gałęziach administracji, ale niewyznaczono żadnych zasobów pieniężnych na jéj potrzeby, nie naznaczono jéj również żadnego biura. Dlatego pracowali wszyscy członkowie komisji zupełnie niezależnie jeden od drugiego i używali do prac swoich podwładnych urzędników administracji. Takim sposobem w latach 1835—1849 wydała komisja 18 tomów, zawierających wiadomości ze wszystkich gałęzi statystyki.

Kiedy w 1849 r. Danja otrzymała konstytucję liberalną, uznano potrzebę jedności w pracach statystyki oficjalnéj i mianowicie urzędników którzyby się stale temi pracami zajmowali; dlatego zniesiono wtedy (1849 r.) komisję a utworzono biuro centralne statystyczne złożone z 7 urzędników. W Danji tylko rząd zajmuje się statystyką, a oprócz tego królewskie towarzystwo lekarskie w Kopenhadze, które posiada komitet stały dla statystyki lekarskiéj. Ogłoszenia biura statyst. są bardzo obszerne i wychodzą pod ogólnym tytułem „*Statistisk Tabelvörk.*"

Rosporządzeniem królewskiém z 9 czerwca 1835 r. nakazany był spis całéj ludności co 5 lat; i takie spisy, jednocześnie we wszystkich częściach monarchji, dokonane były w latach 1840, 1845, 1850, 1855 i 1860, z tym jednym wyjątkiem, że dla przyczyn politycznych w 1850 r. spis odbył się tylko w królestwie właściwém. Następnie z mocy postanowienia królewskiego z 18 maja 1864 r. zaniechano spisu ludności przypadającego w 1865 r., ponieważ wzięto pod rozwagę projekt biura statystycznego odbywania tylko 10-letnich obliczeń.

W Kopenhadze i po wielkich gminach miejskich, władza municypalna rozsyła do właścicieli domów listy dla każdéj rodziny ich lokatorów; listy te właściciel zapełnić jest obowiązany, oznaczając również osoby mieszkające u niego. Te listy podpisane przez właściciela, zbierane są następnie przez ajentów municypalnych. W gminach małych miejskich i wiejskich dopełniają spisu urzędnicy podatków niestałych i nauczyciele szkółek wiejskich. Za zasadę obliczenia przyjęto ludność rzeczywistą; każdy zalicza się tam gdzie przepędził noc 1-go lutego.

W Danji nie ma właściwych ksiąg ludności, ale w każdéj parafji pastor zapisuje do rejestrów śluby, urodzenia i śmierci, a także zmiany następujące z przyczyny zmiany pobytu albo pomieszkania. Biuro statystyczne do którego należy rewizja i uporządkowanie dokumentów oficjalnych, ogłasza co 5 lat, łącznie z rezultatem ostatniego spisu, tablice ruchu ludności za ostatni okres 5-letni.

Włochy. We Włoszech, mianowicie w kr. Sardynji, utworzoną została przez króla Karola Alberta, w początku jego panowania, komisja sta-

tystyczna dla prowincji lądu stałego, od której zależało 37 junt albo komisij, utworzonych w każdéj prowincji i złożonych każda z 6-u członków pod prezydencją intendenta ([1]). Junty te zbierają wiadomości w każdéj gminie za pośrednictwem administracij miejscowych, proboszczów i znakomitych mieszkańców. Komisja statystyczna, złożona z wyższych urzędników administracji publicznéj, ogłasza prace swoje i junt prowincjonalnych pod tytułem „*Informazioni statistiche.*"

Podobne instytucje istniały również w innych państwach włoskich. Tak w kr. Neapolitańskiém była komisja statystyki ogólnéj przy ministerstwie s. w. i dyrekcja statystyczna w Palermo dla wyspy Sycylji. Od komisji centralnéj zależały komisje prowincjonalne i okręgowe (*giunte provinciali* i *giunte circondariali*). Te ostatnie zbierały pierwsze materjały statystyczne, składały się z sędziego, syndyka (burmistrza), proboszcza, lekarza i dwóch obywateli wyznaczonych przez intendenta.

Dekretem w. księcia Leopolda II, z 1 maja 1848 r. ustanowione było w Toskanji biuro statystyczne, dla zbierania, klasyfikowania i ogłaszania dokumentów odnoszących się do handlu i przemysłu. W następnym roku biuro zamienione zostało na sekcję ministerstwa finansów, pod tytułem sekcji statystycznéj. Następnie dekretem 6 grudnia 1849 r. biuro stanu cywilnego połączono z sekcją statystyczną, którą oddzielono od ministerstwa finansów. Tę połaczoną służbę wcielono do departamentu spraw duchownych, pod nazwą biura statystycznego Toskanji z 2 oddziałami: stanu cywilnego i statystyki ogólnéj.

W Rzymie również utworzoną została komisja statystyczna dla poszukiwań nad stanem fizycznym, moralnym i ekonomicznym kraju.

Co do spisów ludności w Piemoncie było ich w XVIII w. trzy,— wlatach 1716, 1770 i 1798. Następnie dokonany był spis w 1831 r. Podług postanowienia parlamentu piemonckiego z 4 lipca 1857 r., ogólne spisy ludności miały się odbywać co 10 lat ([2]). Pierwszy spis tego rodzaju, odbył się 31 grudnia tegoż roku, w prowincjach dawnego królestwa Sardynji.

Postanowienie królewskie z 8 września 1861 r. zaleciło spis ludności w całém nowo-utworzoném królestwie włoskiém; następnego 31 grudnia od-

---

([1]) Compte-rendu des trav. du congr. génér. de statist. réuni à Bruxelles, 1853, str. 45 i n.—Engel. Compte-rendu génér. des trav. du congr. internat. de stat. etc. Berlin, 1863, str. 212 i n. — Engel. Rechenschaftsber. über d. 5 Sitzung des stat Kongr. in Berlin, 1865, II, str. 651 i n.

([2]) Quételet et Heuschling. Statistique internationale. Population, 1865, str. XCIX i n.

był się on w 59 prowincjach, przy czém wzięto za zasadę *ludność rzeczywistą* (*defait*), *jednoczesność operacji*, *spółdziałanie obywateli* i *kriterium miejscowe*. Wiadomości zebrane za pomocą deklaracij naczelników rodzin (spółdziałanie ludności) odnosiły się do stale oznaczonego momentu, mianowicie 12 godziny w nocy 31 grudnia (jednoczesność operacji) Dla każdéj rodziny albo gospodarstwa, wydana była osobna lista imienna. Te listy rozdawali i następnie zbierali ajenci spisu. W każdéj gminie urządzono komisję miejscową spisu pod prezydencją syndyka (burmistrza). Komisje te są rodzajem jury faktycznego (kriterjum miejscowe); kierują one czynnościami wstępnemi, dają instrukcje i czuwają nad działalnością ajentów, rozwiązują trudności jakie mogą powstać podczas operacji, sprawdzają listy zebrane, poprawiają błędy i dopełniają wiadomości, nakoniec zajmują się zestawieniem list i utworzeniem tablic dla całéj gminy.

Wyższe kierownictwo i dozór ogólny nad spisem, należy do d y r e k c j i s t a t y s t y c z n é j przy ministerstwie rolnictwa, przemysłu i handlu. Prefekci i podprefekci, mając do pomocy biura czasowe spisu, prezydują w każdym okręgu przy pracach spisowych, sprawdzają tablice każdéj gminy, zestawiają je i tworzą ogólne rezultaty dla okręgów.

Hiszpanja. Do 1853 r. nie było w Hiszpanji żadnéj organizacji statystyki urzędowéj. W 1856 r. utworzył rząd k o m i s j ę c e n t r a l n ą, pod prezydencją prezesa rady ministrów ([1]). Miała ona prawo żądania wiadomości od każdego ministerstwa. Członkami téj komisji mianowano kilku byłych ministrów i dyrektorów służb w najbliższym stosunku ze statystyką zostających. Prócz tego utworzono komisje stałe prowincjonalne albo departamentowe i komisje po okręgach „*partidos*." W każdéj z 49 prowincij (departamentów) znajduje się komisja pod prezydencją prefektów (gubernatorów). Każda prowincja dzieli się znowu na *partidos*, albo okręgi trybunałów I-éj instancji. W każdym takim okręgu znajduje się komisja pod prezydencją sędziego.

Z pierwszych s p i s ó w dokonanych w wieku bieżącym, najdokładniejszy był z 1826 r., następne były niedokładne aż do spisu 1857 r. dokonanego w jedną noc (21 maja) we wszystkich miastach, miasteczkach, wsiach i fermach królestwa.

([1]) Compte rendu des trav. du congr. génér. de stat. réuni à Brux., 1853, str. 40 i n.—E n g e l Compte-rendu génér. des trav. du congr. internat. de statist. etc., Berlin, 1863, str. 206.—E n g e l Rechenschaftsber. über d. 5 Sitzung des stat. Kongr. in Berlin, 1865, II, str. 690 i n.—Q u é t e l e t et H e u s c h l i n g. Statistique internationale. Population, 1865, str. XCII i n.

Następny spis miał miejsce w 1860 r. i odtąd postanowiono takie spisy odbywać co 5 lat Komisje albo junty prowincjonalne pod prezydencją gubernatorów w prowincjach, w okręgach junty pod kierunkiem sędziów trybunału I-éj instancji, a w gminach pod kierunkiem burmistrzów, prowadziły i kontrolowały czynności spisowe.

Portugalja od początku swego konstytucijnego rozwoju, bardzo wiele zwraca uwagi na polepszenie swéj statystyki administracijnéj. Organizacja komisji centralnéj statystycznéj w 1857 r. nie przyszła do skutku, ponieważ minister który był ją utworzył, opuścił ministerstwo przed ostatecznem jéj urządzeniem (¹). Ale w 1859 r. utworzono przy ministerstwie robót publicznych, przemysłu i handlu biuro specjalne statystyczne. W 1860 r. urządzono także przy ministerstwie wojny biuro statystyczne dla zebrania i uzupełnienia rozmaitych prac statystycznych, dokonanych w różnych sekcjach tego wydziału. W ministerstwie sprawiedliwości i wyznań uorganizowano statystykę sądowo-karną i ruchu ludności. W ministerstwie s. w. z utworzeniem w 1859 r. rady wychowania publicznego, urządzono statystykę tegoż wychowania. Prawo zasadnicze kraju zapewnia bezpłatne wychowanie elementarne wszystkim członkom rodziny portugalskiéj Kościół i szkoła są zupełnie rozłączone. Według prawa 1844 r. wychowanie jest obowiązujące w tém rozumieniu, że rodzice mogą uczyć dzieci albo u siebie, albo oddać do zakładu publicznego lub prywatnego wedle swobodnego wyboru. Ze sprawozdania p. Mathias de Carvalho, delegowanego na kongresie statystycznym berlińskim, wypada, że obecnie w Portugalji przypada jeden uczeń na 37 głów ludności, i jest nadzieja, według słów jego, że przy trwałości instytucij liberalnych, postęp kraju na drodze wykształcenia nie osłabnie w przyszłości.

Do 1862 r. dla potrzeb administracji urządzano roczne *obliczenia ludności*, w miastach Lizbonie i Porto na podstawie list familijnych, w innych zaś gminach na zasadzie wiadomości zbieranych przez władze administracijne. Te obliczenia ściągały się tylko do ludności prawnéj. Dekretem 23 lipca 1863 r. wyznaczono spis ogólny ludności na 31 grudnia t. r. we wszystkich okręgach królestwa i na wyspach Maderze, Porto-Santo i Azorskich. Żądając od Izb kredytu na tę czynność, proponował rząd powtarzać spisy co

(¹) Engel. Rechenschaftsber. über d. 5 Sitzung des stat. Kongr. in Berlin, 1865, II, str. 664 i n. — Engel. Zeitschrift des preuss. statist. Bureaus, 1865, str. 33 i n.

10 lat. Projekt ten przyjęty został przez Izbę deputowanych i zamieniony na prawo. Ostatni zatém spis miał miejsce 31 grudnia 1863 r.; rezultaty jego zostały ogłoszone. Wszystkie listy oryginalne przesłane były do biura statystycznego, znajdującego się przy ministerstwie robót publicznych, rolnictwa i handlu, które zajęło się ich opracowaniem. Za podstawę spisu posłużyła ludność rzeczywista. Co do *ruchu ludności*, ludność katolicka, prawie jedyna w kraju, zapisaną jest do ksiąg parafjalnych prowadzonych przez proboszczów. Urządzenie tych ksiąg zostało ulepszone przez dekrety 19 sierp. 1859 r. i 2 kwiet. 1862 r.

W Szwajcarji uczyniono wiele dla statystyki po roku 1830 ([1]). Z 25 kantonów, dla kilkunastu znajdujemy sprawozdania mniéj lub więcéj szczegółowe, mianowicie zasługują na uwagę sprawozdania kantonów Bazylei, Saint-Gall i szczególnie Zürichu. Do tego liczne towarzystwa filantropijne i przemysłowe ogłaszają rozmaite szczegóły statystyczne, a wreszcie kilka osób prywatnych pracami swemi wielce się zasłużyło, jak np. Stefan Franscini, którego statystyka Szwajcarji, napisana po włosku, przełożona została na języki niemiecki i francuski.

Pomiędzy kantonami szwajcarskiemi, kanton Zürich posiada najdawniejsze *spisy ludności*. Zachowany został spis imienny mieszkańców z 1633 r., mający teraz wartość nietylko statystyczną, ale również historyczną.

Nakoniec prawo związkowe z 21 stycznia 1860 r. ustanawia b i u r o s t a t y s t y c z n e z w i ą z k o w e (*b. fédéral*). Biuro to zostaje pod władzą departamentu spraw wewnętrznych w Bernie. Prócz tego znajdują się w 2-ch kantonach biura kantonalne statystyczne, mianowicie w Bernie i Lausanne. Specjalne czasopismo dla statystyki Szwajcarji założone zostało w 1860 r. pod tytułem: „*Archiv für die Schweizerische Statistik.*”

Prawo związkowe 3 lutego 1860 r. postanowiło 10-letnie spisy ludności, wyznaczając spis ogólny na dzień 10 grudnia. Spis odbywa się za pomocą list imiennych, wręczanych każdemu naczelnikowi rodziny lub gospodarstwa (*ménage*), w których winny być zamieszczone wszystkie osoby znajdujące się na miejscu w chwili spisu. W 1860 r. przy spisie ludności, obliczono także ilość broni palnéj.

([1]) Compte-rendu des trav. du congr. génér. de stat. réuni à Bruxelles, 1853, str. 48 i n. — E n g e l, Compte-rendu génér. des trav. du congr. intern. de stat. etc., Berlin, 1863, str. 218 i n. — E n g e l. Rechenschaftsber. über d. 5 Sitzung des stat. Kongr. in Berlin, 1865, II, str. 686 i n.

Saxonja. Z pojedyńczych państw niemieckich zasługuje na uwagę, pod względem statystycznym, przedewszystkiém k r ó l e s t w o s a s k i e [1]. Statystyka urzędowa tego królestwa koncentruje się w b i u r z e s t a t y s t y c z n é m, urządzoném przy sekcji ministerstwa s. w., zastępującéj ministerstwo handlu. Biuro to zostawało czas jakiś pod dyrekcją dra Engla (obecnie dyrektora biura statystycznego pruskiego), któremu statystyka Saxonji wiele zawdzięcza. Sławna jest Engla rosprawa: „*Die Bewegung der Bevölkerung im K. Sachsen* in. d. J. 1834—50, *ein Beitr. z. Physiol. der Bevölk.*" Dresd. 1852,—mianowicie wstęp do teorji statystyki. Jestto, podług Wagnera, jedno z najlepszych dzieł statystycznych.

W Bawarji [2] również prace statystyki oficjalnéjześrodkowują się w b i u r z e s t a t y s t y c z n é m przy ministerstwie handlu i robót publicznych; lecz biuro to zajmuje się tylko wiadomościami dotyczącemi tego ministerstwa. Wiadomości statystyczne odnoszące się do innych wydziałów, są zbierane przez właściwe ministerstwa, albo przynajmniéj podług ich szematów i następnie opracowują się i ogłaszają albo staraniem tychże ministerstw, albo czasami przez biuro statystyczne. Tak np. minist. sprawiedliwości do 1849 r. opracowanie statystyki sądowo karnéj pozostawiało biurowi statystycznemu; od tego zaś roku samo ją ogłasza.

Spisy ludności w Bawarji, jak i we wszyskich państwach Związku celnego niemieckiego, odbywają się co 3 lata, według systemu przyjętego przez konferencje Związku celnego, albowiem takim sposobem obliczona ludność służy za podstawę podziału pomiędzy państwa rocznego dochodu celnego.

W innych państwach niemieckich znajdują się podobne organa statystyki oficjalnéj.

Stany Zjednoczone Ameryki północnéj [3] nie mają stałego biura statystycznego; ale już konstytucja 1787 r. nakazała 10-letnie spisy ludności,

---

(1) Compte-rendu des trav. du congr. génér. de stat. réuni à Bruxelles, 1853, str. 40.—E n g e l. Compte-rendu général des trav. du congr. intern. de statist. etc, Berlin, 1863, str. 201.—Q u é t e l e t et H e u s c h l i n g. Statistique internationale. Population, 1865, str. CVIII.

(2) Compte-rendu des trav. du congr. intern. stat. réuni à Brux. 1853, str. 30.—E n g e l. Compte-rendu génér. des trav. du congr. intern. de statis. etc., Berlin, 1863, str. 199.—E n g e l. Rechenschaftsber. über d. 5 Sitzung. des stat. Kongr. in Berlin 1865, II, str. 590 i n.—Q u é t e l e t et H e u s c h l i n g. Statistique internationale. Population, 1865, str. LXXXVII i n.

(3) E n g e l. Compte-rendu génér. des trav. du congr. internat. de statist. etc. Berlin 1863, str. 206 i n. i str. 228 i n. — E n g e l. Rechenschaftsber. über d. 5 Sitzung des stat. Kongr. in Berlin. 1865, II, str. 700 i n.

które się od 1790 r. rospoczęły i za każdym razem regulowane są przez osobne prawo. Ostatni jednak bill w tym względzie zamienia przepisy z r. 1851 na stałe i obowiązujące dla wszystkich następnych obliczeń ludności. Spisem 1851 r. zajmowało się 3276 ajentów płatnych przez skarb związkowy. Ostatni spis jest z 1860 r.

Ważnym materjałem statystycznym są roczne sprawozdania rządu związkowego, dotyczące handlu, żeglugi, finansów, instytucij bankowych i kredytowych i t. p. W kilku Stanach pojedyńczych, jak np. Ohio, Minnesota, znajdują się biura statystyczne rządowe.

W niektórych państwach niezależnych Ameryki środkowéj i południowéj robiono w ostatnich czasach próby zaprowadzenia ksiąg stanu cywilnego, jak np. w Chili; próbowano również spisów ludności w Chili, Brazylji, Mexyku i in.; ale otrzymane rezultaty pozostawiają jeszcze wiele do życzenia.

W. Załeski

WOLNOŚĆ HANDLU,

ALBO SPÓŁZAWODNICTWO POWSZECHNE, ALBO SOLIDARNOŚĆ EKONOMICZNA LUDÓW ([1]).

NAPISAŁ

M. Chevalier.

Jedna z najbardziéj interesujących form wolności pracy, jest swoboda międzynarodowéj zamiany zwana zwykle *wolnością handlu.* Jéj tryumf będzie jednym z tytułów sławy drugiéj połowy XIX wieku.

Zaledwie trzydzieści lat temu, system panujący prawie wszędzie, nawet w państwach uważanych za najswobodniejsze, zależał na zamknięciu się u siebie, jakby za pomocą pewnego rodzaju muru chińskiego, dla zagrodzenia wejścia do kraju towarom zagranicznym. Dziś panuje popęd ogólny do zupełnéj swobody zamiany. Wielkie to ulepszenie, napróżno zalecane przez twórców ekonomiki we Francji i w Anglji, fizjokratów i Adama Smith'a, doradzane daleko pierwéj, lecz bez żadnego skutku, przez rozmaitych rzeczników, na zgromadzeniach stanów dawnéj Francji, zaczęło nakoniec stawać się rzeczywistością.

Rospatrywana jako wstęp do *spółzawodnictwa powszechnego,* zasada wolności handlu tłumaczy się i usprawiedliwia, dla wielu umysłów, daleko zupełniéj może, aniżeli gdy się przedstawia pod nazwą zwykle jéj nadawaną. Ułatwia to istotnie pojęcie jéj wpływu na siłę wytwórczą społeczności. Z tego punktu zapatrywania się, widzimy bardzo dobrze jak od roku 1860, w którym ta zasada otrzymała obszerniejsze swe zastosowanie, wywarła ona zbawienny wpływ w Europie, a szczególniéj we Francji, a zarazem jak żywo dotknęła w każdym kraju pewną ilość zakładów przemysłowych zacofanych, lub w złych warunkach zostających.

Istnieje jeszcze trzecia nazwa, która będzie najzrozumialszą i najlepszą dla oznaczenia tego co nazywamy zwykle wolnością handlu, a taką jest

([1]) Journal des économistes—Juillet 1868.

solidarność przemysłowa i handlowa wszystkich ludów, wyrażająca połączenie usiłowań dla lepszego zaspokojenia potrzeb wszystkich i każdego.

Wolność handlu była w całym świecie cywilizowanym przedmiotem wzgardy wysokich osób, które posiadając władzę, miały siebie za jedyne umysły praktyczne swego czasu, — gdy w Anglji kilku ludzi szlachetnych, światłych i pełnych stanowczości, zjednoczyło się w stowarzyszenie na wieki sławne, pod nazwą: *Liga dla zniesienia praw zbożowych* (*Anti Corn-law League*). Było to w r. 1838. W kilka lat potém, rzecznicy ligi, na czele któréj stanęli Richard Cobden i John Bright, zjednali dla swéj sprawy opinję publiczną Anglji do tego stopnia, że Robert Peel, dotąd stronnik i niezmordowany obrońca systemu zakazowego, musiał przyznać nieprzepartą potęgę ruchu i jakby nagle oświecony, stać się otwartym jego poplecznikiem. Zrywając śmiało z podaniami, a nawet i ze stosunkami przyjaźni przez czas uświęconemi, przyjął on bezwarunkowo idee reformatorów. Łącznie z człowiekiem posiadającym najwięcéj zaufania korony i kraju, księciem Wellington'em, swym kolegą w gabinecie (który równie dotąd silnie opierał się nowości), wystąpił on na początku 1846 r., z przedłożeniem parlamentowi radykalnéj reformy celnéj, która unieśmiertelniła jego imię.

Chociaż reformy Roberta Peel'a były znaczne, nie obaliły jednak całéj budowy systemu protekcijnego. Pozostawiły one w swéj mocy *akt żeglugi* Cromwell'a, który ustanawiał lub miał na celu ustanowić, na korzyść armatorów angielskich, przywilej wyjątkowy. Utrzymywały nawet, chociaż nie bez zmniejszenia, znaczną ilość ceł, mających charakter protekcijny, o ile dotykały przedmiotów, którym podobne i jednorodne były wytwarzane w Anglji, nie ponosząc tam żadnéj opłaty. Powoli od ustąpienia Roberta Peel'a, większa część owych ceł znikła. Opłaty pobierane dziś przez komory angielskie, są wszystkie, z bardzo małym wyjątkiem, finansowe (fiskalne). Obaczmy do czego się sprowadzają wyjątki. Lista przedmiotów oclonych została zmniejszoną, tak, że cała taryfa angielska może się zmieścić na małéj ćwiartce papieru; wszędzie indziéj tworzy ona całe tomy.

Taryfa celna Anglji, taka jaką się dziś przedstawia, jest przedmiotem badań, ciekawym dla ludzi stanu i zwolenników ekonomicznego i spółecznego postępu w ogóle. Przedmioty nią objęte są następujące: *cukier*, *herbata*, *kawa*, *kakao*, *wino*, *tytoń*,—wszystko przedmioty obce, ponieważ dotąd wyspy brytańskie nie wyrabiały cukru z buraków, a uprawa tytoniu jest tam nawet wzbronioną; *spirytusy*, których się wyrabia wewnątrz Anglji znaczna ilość, przy wysokiéj opłacie akcyzy (opłacie od fabrykacji), tak że cło od spirytusów zagranicznych, jest tylko równoznacznikiem téj opłaty; *likiery alkooli-*

czne, podlegające warunkom spirytusu; *piwa, jabłecznik; wyroby jubilerskie, karty* do gry, również jak spirytusy, obciążone wewnątrz opłatą akcyzy, któréj cło odpowiada; *cykorja* jako w użyciu zbliżona z kawą; *chloroform, kollodium, woda kolońska, wernix spirytusowy*, jako powstałe z alkoolu; *ocet* uważany jako przetwór wina; pewne przedmioty cukrowe, oraz pewne *suche owoce*, obfitsze od innych w pierwiastek cukrowy; *czekolada;* nakoniec *zboże* i ziarno w ogóle, *groch* suszony i *fasola; mąka* i *ciasto* jako powstałe ze zboża.

Właściwie mówiąc, charakter protekcijny spotyka się tylko w dwóch punktach: 1) w cłach od ziarna, mąki i ich przetworów — cłach bardzo umiarkowanych i które zresztą zdaje się iż wkrótce zniesione zostaną, ponieważ ludzie wpływowi Anglji uznają, że je usprawiedliwić bardzo trudno, i 2) w cle od tytoniu przyrządzonego. To ostatnie cło, którego wysokość może być skutkiem nieuwagi prawodawcy, grzeszy nieproporcjonalnością z opłatami pobieranemi od fabrykantów rozmaitych przetworów tytuniowych.

Strona cudowna reformy celnéj w Anglji, dokonanéj stopniowo na wniosek trzech ministrów: Roberta Peel'a, lorda Russel'a i Gladstone'a, zależy na tém, że ogromne zmniejszenie ceł i zupełne od nich uwolnienie znacznéj większości przedmiotów nie zmniejszyło wcale dochodu celnego. Wynosi on dziś więcéj niż w 1841 r., kiedy Robert Peel zdawał się robić wstęp do wielkiéj zmiany 1846 r. przez złagodzenie lub zniesienie ceł przywozowych od surowych płodów w przemyśle używanych.

Bezwzględu na wynik reformy, obowiązanéj swém istnieniem energicznéj i wymownéj inicjatywie ligi i patrjotycznéj stanowczości nawróconego Roberta Peel'a, rządy kontynentu długo nie zwracały na nią uwagi. Jeśli niektóre z nich robiły próby, to bardzo jeszcze oddalały się od wzoru. Francja, gdzie pod rządem Burbonów panujący nie mógł działać, w przedmiocie ceł, jak tylko za przyzwoleniem Izby deputowanych, była jedném z państw stagnacijnych: od 1814 do 1848 r., Izba ta była pod stanowczym wpływem samolubnego przesądu protekcjonizmu. W 1847 r., na odgłos reformy dokonanéj w Anglji, rząd nie mógł się powstrzymać od demonstracji; ale wykonał ją bojaźliwie, a w Izbie nie znalazła ona odgłosu. Pod drugiém cesarstwem rząd postawił się w lepszém położeniu względem zmiany taryfy celnéj. Artykuł dodatkowy, wprowadzony do konstytucji w chwili przywrócenia cesarstwa, pozostawia cesarzowi prawo zawierania traktatów handlowych, bez poddawania, jak to było piérwéj, zastrzeżeń fiskalnych pod rosprawy Izby prawodawczéj. Niezależnie od tego postanowienia, mającego z czasem przynieść pożądany skutek, cła od żywności, osobliwie od bydła i wina, z mocy postanowień cesarskich zostały zmniejszone, prawie zniesione. Pewne surowe płody, a osobliwie wełna, znacznéj doznały ulgi. Na-

stąpiło także zmniejszenie opłaty od żelaza i stali, które jednak pozostały jeszcze obciążone cłem bardzo wysokiém.

Izba prawodawcza, postawiona w możności wypowiedzenia się po wystawie powszechnéj 1855, która dowiodła postępu narodowego przemysłu, niechętnie przyjęła projekt do prawa. Stało się odtąd widoczném, że nadużycia, konieczne przy systemie protekcijném, mogły być usunięte przez udzielenie zwierzchnikowi państwa władzy w przedmiocie traktatów handlowych. Wniosek uczyniony w téj mierze pod koniec 1859 r. przyjęty został przez Napoleona i stąd powstał traktat 23 stycznia 1860 r.,—akt znakomity, który wymagał ze strony panującego niezwykłéj siły woli. Traktat został uzupełniony przez dwa układy: 12 października i 16 listopada tegoż roku, zawierające szczegóły taryfy, mającéj regulować wejście do Francji towarów angielskich.

W porównaniu z porządkiem poprzednim, nowa taryfa była istotnie aktem śmiałym, — i skutek całkowicie ją usprawiedliwił. Przemysł narodowy postąpił niezaprzeczenie. Za traktatem z Anglją nastąpiły podobne akty pomiędzy Francją i większą częścią innych narodów kontynentu. W taki sposób taryfa ułożona dla stosunków z Anglją stała się bez mała taryfą ogólną Francji. Traktaty z innemi państwami zawierały nawet pewne układy nowe, liberalniejsze, z których natychmiast korzystała i Anglja, na zasadzie zastrzeżenia o dopuszczeniu do korzyści ,,narodu najwzględniéj traktowanego (*nation la plus favorisée*)" do wszystkich tych aktów następnych wprowadzonego. Rozmaite narody oprócz tego zastosowały wzajemnie do siebie układy zawarte z Francją. W taki sposób handel międzynarodowy spoczywa obecnie na podstawach liberalniejszych, a więc korzystniejszych dla ogółu, jak przed 10-u laty; zamiana międzynarodowa zdobyła tą drogą potężną siłę rozwoju.

Pośród powszechnego ruchu Europy, jedyném państwem prawie nieruchomém jest Hiszpanja ([1]). Przechowuje ona nietkniętą niemal, tęż samą taryfę co trzydzieści lub czterdzieści lat temu, taryfę nastrzępioną zakazami i nieskończoną wikłaniną. Oto jedna z przyczyn, dla których handel Hiszpanji omdlewa nietylko zewnętrzny lecz i wewnętrzny. Ruch towarów na drogach żelaznych nie rozwija się wcale w Hiszpanji, gdy w reszcie Europy postępuje szybko. Takie uporczywe trzymanie się przestarzałego systemu

([1]) Wiadomo, że obecnie po rewolucji, rząd tymczasowy hiszpański wstrząsa spleśniały system zakazowy; ale nowy porządek jeszcze się nieustalił, a zatém słowa Chevalier'a malują stan rzeczy nietylko wczorajszy, lecz nawet w części dzisiejszy. *Red.*

przyczynia się do uwiecznienia trudności finansowych i ubóstwa skarbu, z czém właśnie Hiszpanja walczy oddawna. Mniemana protekcja przemysłu sprawia przeciwny skutek, dowiedziony dziś należycie,—odrętwienie wytworu, skrępowanie potęgi wytwórczéj narodów; jakże więc i zasoby państwa nie miałyby być również dotknięte? Po rewolucjach podnoszonych w imie swobody i postępu, które zdawały się wprowadzać ten kraj w powszechny związek narodów, Hiszpanja zawiedziona, pozostaje ofiarą ducha wyosobnienia, a winna to przedewszystkiem swéj taryfie celnéj. Znalazła też Hiszpanja środek wyosobnienia się nawet w sprawie dróg żelaznych, stanowiących dla innych państw nieustanny środek zbliżania się i jednoczenia swych interesów. Wyrazy przypisywane Ludwikowi XIV *„już nie ma Pireneów"* były życzeniem, które się nieziściło do chwili obecnéj. A jednak nawet Japonja i Chiny wyrzekły się zamknięcia. Pytamy, czego Hiszpanja czeka aby się zdecydować. Naród który był, trzy wieki temu, pierwszą potęgą Europy i świata, po oswobodzeniu swém od wpływów, co spowodowały jego upadek, czyż może znosić system handlowy tak przeciwny postępowi?

Drugi naród, który zadziwiając świat otrzymanemi rezultatami na drodze postępu, w zastosowaniu mechaniki i chemji, we wszystkich wreszcie kierunkach, dokąd tylko zwrócił swą niezmordowaną działalność—Amerykanie Stanów Zjednoczonych, — podlega jednak równie błędowi utrzymywania przesadnego, szkodliwego systemu celnego. Stany Zjednoczone postąpiły gorzéj nawet od Hiszpanji, bo niedawno obciążyły swą taryfę pod mylnym pozorem zapewnienia skarbowi nowych dochodów. System ultra-protekcijny kwitnie więc w wielkiéj republice nowego świata, w obec stanów południowych doprowadzonych do nędzy, dla których wszelka ulga w cenie narzędzi, do poparcia pracy przeznaczonych, i w ogóle wszelkich fabrycznych wyrobów, byłaby dźwignią dobrobytu, — w obec stanów zachodnich, dla których mniemany system protekcijny może być tylko złudzeniem i niedorzecznością, ponieważ są one najistotniéj rolniczemi, a postanowienia taryfy nie są w stanie podnieść ceny płodów rolniczych. Ze strony wielkiego narodu, ta gorliwość dla systemu protekcijnego jest błędem zdumiewającym. Na szczęście przynajmniéj potęga przemysłu narodowego miarkuje poniekąd szkodliwe skutki systemu. Bodziec wewnętrznego spółzawodnictwa zachowuje swą siłę. Nakoniec mamy prawo powiedzieć, że ten system jest w Ameryce wyjątkiem, anomalją, któréj wszystko przeciwdziała, tak iż kres jéj nie może być zbyt daleki. Stany Zjednoczone są przedewszystkiém ziemią wolności. Pod wszelkiemi postaciami, wyjąwszy handel międzynarodowy, wolność tam jaśnieje, promienieje. Myśl jest tam zupełnie swobodną, objawia się i rozwija bez wszelkich przeszkód, w każdéj możliwéj sferze. Wychowanie ludowe,

bardzo dobrze zrozumiane, podnieca tam i prowadzi zarazem umysły. Praca używa całéj rosciągłości, we wszelkich sferach, oprócz handlu zagranicznego. Prawda, że przemysł fabryczny i handel, począwszy od wielkiéj wojny domowéj 1861—65, podlegają ciężarowi opłat wewnętrznych od fabrykacji, podobnych do akcyzy, która do niedawna obciążała w Anglji wyrób szkła, cegły i pewną ilość innych przedmiotów, a dziś dotyka tam w zakresie wielkiego przemysłu, już tylko spirytusy. Ten rodzaj podatku, przy największych usiłowaniach ażeby go uczynić skutecznym dla skarbu i jednostajnym dla podatników, sprowadza niedogodności paraliżujące najzręczniejsze pomysły. Lecz pośród energicznych obywateli Stanów Zjednoczonych, środki fiskalne tego rodzaju rażą uczucie publiczne i mogą tylko trwać chwilowo jako system przechodni. Trzeba więc spodziewać się ich zniesienia. Bo jakiémże prawem uwieczniłoby się w tym kraju tak oczywiste zaprzeczenie zasad liberalnych, na których spoczywa sam ustrój jego społeczny?

Po-za Hiszpanją i Unją amerykańską, pozostaje jednak jeszcze wiele do czynienia, ażeby spółzawodnictwo powszechne wydało całkowite rezultaty. W saméj Francji, taryfa jest jeszcze zbyt surową dla pewnego rodzaju towarów; a wreszcie jest ona zanadto skomplikowaną. Względem żelaza np. istnieje wiele różnych stopni taryfy; należałoby je sprowadzić do bardzo małéj liczby, w oczekiwaniu stanowczéj reformy, jaką byłoby zupełne zniesienie ceł przywozowych od żelaza i jego przetworów. Taniość żelaza pod wszelkiemi postaciami jest jednym z warunków postępu i rozszerzenia przemysłu, a następnie bogactwa ludów. Cło od żelaza jest dopuszczalném tylko wyjątkowo i chwilowo. Artykuł ten w równym prawie stopniu jak zboże, zasługuje na uwolnienie od opłaty.

Taryfikacja tkanin wymaga również zupełnego przekształcenia. W wielu razach, dla ich rospoznania, potrzeba użycia narzędzia delikatnego, jak mikroskop, co czyni pobór cła długim i niepewnym. Nie ma dziś przyczyny, dlaczegoby znaczna ilość tkanin, podobnie jak to stało się z jedwabiami, na żądanie samych fabrykantów lyońskich, nie była całkowicie od ceł przywozowych uwolnioną.

Toż samo powiedzieć można o machinach i narzędziach: są to organa przemysłu; ograniczać przemysł przez cła mniéj więcéj wysokie, gdy on chce się uzbroić w machiny i narzędzia, jestto prawie tyle słusznem, jak gdyby wydano prawo obowiązujące rzemieślników do pracowania jedną ręką zamiast dwoma.

Nadeszła też chwila zniesienia ceł od wyrobów chemicznych, od rozmaitych przedmiotów z kauczuku, od wyrobów złotniczych i jubilerskich.

Stanowczą krytykę obecnéj taryfy celnéj francuskiéj, znajdujemy w następujących wyrazach, wypowiedzianych niedawno przez ministra handlu w Izbie prawodawczéj:

„We Francji protekcja zapewniona przędzy bawełnianéj wyraża się w cłach od 15 do 415 fr. od 100 kilogr., stosownie do numerów—od najniższego do najwyższego; w Belgji cło stanowi 10 do 30 fr. od 100 kilogr.; w Związku niemieckim od 15 do 45 fr.; we Włoszech od 11 do 34 fr.: w Szwajcarji od 4 do 7 fr.; w Austrji od 20 do 65 fr."

W dziale taryfy dotyczącym przedmiotów żywności zmiany są nieodzowne. Podczas gdy mięso w żywym towarze prawie zupełnie od cła uwolniono, utrzymano znaczne cło dla pewnych rodzajów ryby morskiéj. W taki sposób dorsze (morue), ze Skandynawji przywożone do Francji w wielkiéj ilości i po niskiéj cenie, zostały odepchnięte: cło wynosi nie mniéj jak 40 fr. od 100 kilogr. wagi brutto, a nawet 44 fr. od przywożonych na obcym statku, nie licząc dopłat (décimes): to prawdziwy zakaz. Czy zakaz może być dopuszczony względem przedmiotów żywności? Dorsz przecie jest zwykłém pożywieniem klas niezamożnych. Wysokie cło pozbawia więc te klasy zasobu, coby im złagodził wzrastającą drożyznę żywności zwierzęcéj. Cło od innych ryb wynosi 10 fr. od 100 kilogr., albo 10 centimów od kilogr., kiedy mięso wołowe, trzy razy od ryby pożywniejsze, opłaca mniéj niż 1 centim od kilogr. W taki sposób, stopień pożywności w rybie dotknięty jest 30 razy, a w dorszu 150 razy więcéj jak w mięsie. W imieniu jakiéj zasady politycznéj czy ekonomicznéj trwamy w tym systemie w demokratycznéj Francji i przy prawodawstwie dalekiém od stanowienia przywilejów lub powinności obciążających większość? Dlaczego armatorowie statków rybackich, dlaczego rybołówstwo francuskie używa takiego przywileju ze szkodą masy ludności?

Nakoniec co do żeglugi, przyjęcie systemu zupełnéj swobody jest potrzebą czasu.

Cła pograniczne są wreszcie często wzmocnione przez opłaty wewnętrzne. Taryfy ceł gminnych (octrois) przez sam sposób nieodpowiedni ich ustanowienia i poboru, obciążają przedmioty już oclone, albo dotykają takich artykułów, które prawodawca uwolnić od opłat zamierzał. Podatki pośrednie, pobierane na korzyść państwa, stają się także więzami przemysłu. Wysoka opłata od spirytusu jest przeszkodą dla wielu gałęzi pracy narodowéj. Mydlarze naprzykład wyrabialiby w znacznéj ilości piękne mydła przezroczyste, niedawno wynalezione, gdyby nie wygórowane z powodu podatku ceny spirytusu.

Miejmy ile możności mniéj komór celnych i rogatek, i pozwólmy człowiekowi pracowitemu swobodnie sił swoich używać.

CENY TARGOWE WARSZAWSKIE

w przecięciu roczném od roku 1832 do 1861 włącznie, czyli przez lat 30.

I. CENY BYDŁA I MIĘSA.

Rok	Cena bydła rogatego			Cena średnia			Taxa funta mięsa			
	najwyższa	najniższa	średnia	cielęcia	barana	wieprza	wołowego	cielęcego	baraniego	wieprzowego
	rubli			rubli			kopiejki			
1832	42,49 4/12	23,44 4/12	32,15	.	1,80	13,70	5 4/12	6 1/2	4	5 8/12
1833	40,33 1/2	24,17 1/2	32,17 1/2	.	1,85	12,91 1/2	5 4/12	5 6/8	4 2/5	5 8/12
1834	37,29 4/12	23,78 1/12	30,63 4/12	.	1,80	10,95	5 7/12	6	4 3/6	5 1/2
1835	39,56 1/2	23,18 3/4	32,13 1/4	.	1,68	11.75	5 3/4	5 3/4	4 1/2	6 1/12
1836	27,64 1/2	21,15	29,61	.	1,65	10,35	5 1/6	5 1/9	4 1/2	5
1837	44,02	20,02 1/2	34,51	.	1.65	11,25	5 10/12	4 1/4	4	5 1/4
1838	42,06 1/2	19,26	31,37	.	1,50	11,20	6	5 1/2	4 1/6	5 2/3
1839	41,51 1/4	20,13 3/4	32,62 3/4	.	1,72	10,57 1/2	5 10/12	5 2/7	4 1/7	5 1/12
1840	41,26	21,47 1/2	32,68	.	1,65	10,57 1/2	6	5 2/7	4 2/5	5 3/4
1841	41,07 1/3	20,10	32,97 1/3	.	1,85	10,80	6	5 5/8	4 1/2	5 2/3
1842	40,78 1/2	20,08 1/3	32,43 1/12	.	1,71	10,40	6	5 1/7	4 3/4	5 2/3
1843	41,43 5/12	23,96 1/12	32,20 5/12	.	1,68	10,03	5 2/3	5	4 1/2	5 1/4
1844	42,06 7/12	21,43 3/4	31,55	.	1,66	10,75	5 2/3	5 5/8	4 1/2	5 7/12
1845	43,57 7/12	23,68	32,03	.	2,05	13,96	6 7/12	6 3/8	5 1/5	6 2/3
1846 ...	43,13 3/4	23,31 5/12	31,60 2/3	.	2,10	14,08	6 1/4	6 1/3	4 4/5	6 1/2
1847	43,80 1/2	22,81 3/4	31,82	.	2,10	10,97	1/3	6	5	6 1/2
1848	44,90 1/4	23,19 5/12	32,56 1/4		2,02	15,78	6 3/6	6	5	6 5/12
1849	44,46 2/3	20,67 1/2	31,89 5/12	.	2,10	14,38	6 1/3	5 5/8	5	6
1850	44,01 1/4	21,80 3/4	31,67 1/4		2,14	12,51	6 1/4	6 1/9	5	6
1851	41,19 3/4	22,18 1/2	30,83 3/4	.	1,83	12,26	5 3/4	5 1/2	5	5 3/4
1852 ...	43,19 1/2	25,50 1/4	33,79 5/12	2,63	2,09	12,84	6 1/6	5 6/9	5	6 7/12
1853	46,04 1/3	25.48 7/12	33,99 10/12	2,91	2,06	13,65	6 4/12	6 4/7	5 3/5	7 2/12
1854	47,23 11/12	27,47 11/12	35,64	3,24	2,51	15,30	7 1/12	7 2/7	6	8
1855	49,02 2/3	29,61 7/12	37,62 2/3	3,51	2,60	16,39	7 1/4	7 1/6	6 1/2	8 5/12
1856	54,53	30,28 1/2	40,51 1/4	3,88	3,13	18,31	7 2/3	8	6 4/5	9 7/12
1857	52,85 1/2	29,63 1/12	41,16 1/4	3,90	3,23	16,87	7	7 1/4	6 5/6	8 1/12
1858	53,51 10/12	28,79 5/12	40,28 2/3	3,53	2,71	15,64	7	6 5/9	6	7 1/4
1859	69,59 2/3	16,12	42,87 10/12	4,02	2,74	15,22	7 1/4	8 1/6	6 2/3	7 1/4
1860	68,95	15,02	43,97 1/2	3,69	2,84	15,91	7 5/12	8 1/6	6 6/7	7 7/12
1861	71,77 1/6	17,35 1/2	45,66 1/2	3,77	3,22	17,09	8	7 0/12	7 2/3	8 1/3
Przecięcie z lat 30-u.... ...	46,51	22,50 1/2	34,50	3,50	2,10	13,18	6 1/3	6 1/5	5 1/5	6 1/2
Przecięciowe ceny z okresów 5-letnich.										
Od r. 1832 do 1836 włącznie: ...	39,86 3/5	23,14 3/5	31,33	.	1,75 3/5	11,93 2/5	5 2/5	5 4/5	5 2/5	5 3/5
„ 1837—1841 ..	41,98	20,20	32,85	.	1,57 2/5	10,68	6	5 1/5	4 2/5	5 2/5
„ 1842—1846 ..	42.20	26,09	31,98	.	1,84	11,84 2/5	6	5 4/5	4 4/5	5 4/5
„ 1847—1851 ..	44,47	22,13	31,75	.	2,03 4/6	13,18	6 1/5	5 4/5	5	6
„ 1852—1856 ..	48	27,67	36,31	3,23 2/5	2,47 4/5	15,29 4/5	7	7	6	8
„ 1857—1861 .	63,34	21,38	42,59	3,78 1/5	2,94 4/5	16,14 3/5	7 1/5	7 3/5	6 4/5	7 3/5

Ceny przecięciowe miesięczne z pierwszego i ostatniego okresu 5-letniego.

Rok i miesiąc	Cena bydła rogatego najwyższa	najniższa	średnia	Taxa funta mięsa wołowego	cielęcego	baraniego	wieprzowego
	r	u b	l i	k o	p i	e j	e k
1832 r.							
Styczeń . . .	42,45	21,07½	32,25	5½	6½	3½	5
Luty. . . .	45,97½	23,70	31,20	5½	6½	.	4½
Marzec . . .	44,32½	23,85	33,97½	5½	7½	.	6
Kwiecień . .	48,75	24,45	34,50	5½	6	.	6
Maj	50,10	25,65	35,70	5½	6½	.	6
Czerwiec . .	42,15	23,43½	32,55	6	6½	.	6
Lipiec . . .	44,40	24,97½	34,65	6	6½	.	6
Sierpień. . .	40,27½	23,89	31,72½	5	6½	5	6
Wrzesień . .	39,15	23,25	30,45	5	6	3½	5½
Październik .	36,75	20.85	28,05	5	.	4½	5½
Listopad . .	36,45	22,65	29,40	4½	.	4	6
Grudzień . .	39,15	23.55	31,35	5	.	4	6
Przecięcie z r.	42,49$^4/_{12}$	23,44$^4/_{12}$	32,15	5$^4/_{12}$	6½	4	5$^8/_{12}$
1833 r.							
Styczeń . . .	43,50	24,70	32,40	5½	.	.	6
Luty	43,35	24,30	35,10	5½	6½	.	5
Marzec . . .	43,65	24,30	35,10	5½	6½	.	5½
Kwiecień . .	46.35	27	35,85	5½	6	.	5
Maj	40.50	24,30	32,40	5½	5½	.	5½
Czerwiec . .	40,50	24,30	33	5	5	.	5½
Lipiec . . .	38,25	21.90	29,85	5	5½	.	5½
Sierpień. . .	37,80	24,30	29,70	5½	5½	4½	6
Wrzesień . .	37,80	27	32,40	5½	5½	4½	6
Październik .	35,10	21,60	30,60	5	.	4½	6½
Listopad . .	38,70	24,30	30	5	.	4½	6
Grudzień . .	38,47½	22,05	29,70	5½	.	4½	5½
Przecięcie z r.	40,33½	24,17½	32.17½	5$^4/_{12}$	5$^6/_8$	4$^2/_5$	5$^8/_{12}$
1834 r.							
Styczeń . . .	46,80	27,90	37,80	5½	7½	.	5½
Luty	43,50	27,75	35.10	6	7	.	5½
Marzec . . .	38,40	24,60	33	6	5½	.	5½

Rok i miesiąc	Cena bydła rogatego			Taxa funta mięsa			
	najwyższa	najniższa	średnia	wołowego	cielęcego	baraniego	wieprzowego
	r u b l i			k o p i e j e k			
Kwiecień . .	41,10	24,30	33,30	6	5½	.	5½
Maj	37,80	24,30	32,40	5½	5½	.	5½
Czerwiec . .	38,70	25,65	29,70	5½	5½	.	5½
Lipiec . . .	35,32½	24,60	30,30	5½	6	5	5½
Sierpień. . .	33,75	21,60	27,90	5½	6	5	5½
Wrzesień . .	33	21,90	27,90	5½	6	4½	5½
Październik .	31,05	18,97½	25,65	5½	.	4	5½
Listopad . .	32,40	21,90	27	5½	.	4½	5½
Grudzień . .	35,70	21,90	27,60	5	.	4½	5½
Przecięcie z r.	$37,29\frac{4}{12}$	$23,78\frac{1}{12}$	$30,63\frac{4}{12}$	$5\frac{7}{12}$	6	$4\frac{3}{6}$	5½
1835 r.							
Styczeń . . .	39,69	24,30	31,63	5½	6	4½	6
Luty	42,47	24,30	35,77	6	6	.	6
Marzec . . .	41,85	25,65	35,10	6	5½	.	6½
Kwiecień . .	40,50	21,60	32,40	6	5½	.	6
Maj	41,85	24,30	34,29	5½	5½	.	6½
Czerwiec .	41,85	24,30	33,75	6	5½	5½	6½
Lipiec . . .	40,50	21,60	33,48	6	5	5	6½
Sierpień. . .	38,10	21,60	30	6	5½	4½	6
Wrzesień .	35,77½	21.60	29,32½	5½	6	4½	6½
Październik .	37,26	23,10	30,78	5½	6½	4	6
Listopad . .	39,15	22,95	31.05	5½	6	4	5½
Grudzień . .	35,77½	22,95	28,01½	5½	6	4½	5½
Przecięcie z r.	39,56½	$23,18\frac{3}{4}$	$32,13\frac{1}{4}$	$5\frac{3}{4}$	$5\frac{3}{4}$	4½	$6\frac{1}{12}$
1836 r.							
Styczeń . . .	38,61	21,60	31,05	5½	5½	4½	5
Luty	39,15	24,30	31,05	5½	5½	4½	5
Marzec . . .	39,15	24,30	31,05	5½	5	5	5
Kwiecień . .	38,88	24,30	31,05	5½	5	5	5
Maj	39,82½	21,60	31,72½	5½	5	5	5
Czerwiec . .	37,80	21,60	29,70	5½	5	4½	5
Lipiec . . .	36,45	21,60	28,35	5	5	4½	5
Sierpień. . .	35,77½	18,90	27,67½	4½	5	4	5
Wrzesień .	36,18	18,90	28,08	4½	.	4	5
Październik	35,77½	18,90	27,67½	5	.	4	5
Listopad . .	35,77½	18,90	27,67½	5	.	4	5
Grudzień . .	38,34	18,90	30,24	5½	5½	4	5
Przecięcie z r.	$37,64\frac{1}{4}$	21,15	29,61	$5\frac{1}{6}$	$5\frac{1}{9}$	4½	5

Rok i miesiąc	Cena bydła rogatego			Taxa funta mięsa			
	najwyższa	najniższa	średnia	wołowego	cielęcego	baraniego	wieprzowego
	r u b l i			k o p i e j e k			
1857 r.							
Styczeń . . .	52,43	28,42	40,19	7	7½	.	8½
Luty	53,74	28,82	39,63	7	7½	.	8½
Marzec . . .	56,95	29,75	41,56	7	7	.	8
Kwiecień . .	54,21	29,03	41,81	7	7	.	8½
Maj	54,06	31,25	41,88	7	7	.	8
Czerwiec . .	54,33	29,01	42,16	7	7	.	8
Lipiec . . .	52,41	29,17	39,84	7	7½	8	8
Sierpień. . .	48,02	30,15	40,40	7	8	7½	8
Wrzesień . .	49,19	27,79	40,22	7	.	6	8
Październik .	52,12	30,25	40,74	7	.	6	8
Listopad . .	53,72	30,17	42,23	7	.	6½	8
Grudzień . .	53,08	31,76	43,29	7	.	7	8
Przecięcie z r.	52,85½	$29,63\frac{1}{12}$	41,16¼	7	7¼	$6\frac{5}{6}$	$8\frac{1}{12}$
1858 r.							
Styczeń . . .	53,27	29,94	40,14	7	7½	.	8
Luty	53,84	29,22	42,07	7	7	.	7½
Marzec . . .	56,23	28,66	41,45	7	6½	.	7½
Kwiecień . .	56,04	29,63	41,87	7	6	.	7½
Maj	57,95	29,97	41,58	7	6	.	7
Czerwiec . .	55,91	30,94	42,14	7	6	.	7
Lipiec . . .	52,85	29,90	41,10	7	6	.	7
Sierpień . .	51,24	27,40	39,12	7	6½	6½	7
Wrzesień . .	50,15	27,77	39,17	7	.	6	7
Październik .	49,11	24,71	36,98	7	.	6	7
Listopad . .	51,68	28,50	38,14	6½	.	5½	7½
Grudzień . .	53,95	28,89	39,68	7	7½	.	7
Przecięcie z r.	$53,51\frac{10}{12}$	$28,79\frac{5}{12}$	$40,28\frac{2}{3}$	7	$6\frac{5}{9}$	6	7¼
1859 r.							
Styczeń . . .	69,30	13,42	39,30	7	7	.	7
Luty	71,77	13,20	39,79	7	7	.	7
Marzec . . .	74,58	18,97	42,95	7	6½	.	7
Kwiecień . .	76,86	13,30	42,16	7½	6½	,	7
Maj	81,67	17,92	45,61	7½	7½	.	7
Czerwiec . .	79,42	14,49	51,04	8	7	.	7
Lipiec . . .	65,79	20,43	46,92	7½	8	8½	7½

Rok i miesiąc	Cena bydła rogatego			Taxa funta mięsa			
	najwyższa	najniższa	średnia	wołowego	cielęcego	baraniego	wieprzowego
	r u b l i			k o p i e j e k			
Sierpień . .	64,39	15,22	44,07	$7\frac{1}{2}$	$7\frac{1}{2}$	7	$7\frac{1}{2}$
Wrzesień . .	62,99	16,30	40,72	7	$9\frac{1}{2}$	6	$7\frac{1}{2}$
Październik .	62,25	14,71	43,31	$6\frac{1}{2}$	$10\frac{1}{2}$	$6\frac{1}{2}$	$7\frac{1}{2}$
Listopad . .	64,37	19,10	39 69	7	$10\frac{1}{2}$	6	$7\frac{1}{2}$
Grudzień . .	61,77	16.38	38,98	$7\frac{1}{2}$	$10\frac{1}{2}$	6	$7\frac{1}{2}$
Przecięcie z r.	$69,59\frac{2}{3}$	16,12	$42,87\frac{10}{12}$	$7\frac{1}{4}$	$8\frac{1}{6}$	$6\frac{2}{3}$	$7\frac{1}{4}$
1860 r.							
Styczeń . . .	70,31	13,65	41,85	$7\frac{1}{2}$	$9\frac{1}{2}$	$6\frac{1}{2}$	$7\frac{1}{2}$
Luty	75,03	18.32	43,64	$7\frac{1}{2}$	9	.	8
Marzec . . .	75,33	19,62	46,49	7	$7\frac{1}{2}$	.	$7\frac{1}{2}$
Kwiecień . .	72,11	17,68	46,85	$7\frac{1}{2}$	8	.	$7\frac{1}{2}$
Maj	71,60	11,95	45,10	$7\frac{1}{2}$	8	.	$7\frac{1}{2}$
Czerwiec . .	76,41	19	46,58	$7\frac{1}{2}$	8	.	8
Lipiec . . .	69,86	18,63	47,96	8	$7\frac{1}{2}$	$8\frac{1}{2}$	8
Sierpień . .	65,34	12,53	44,30	$7\frac{1}{2}$	$7\frac{1}{2}$	$6\frac{1}{2}$	$7\frac{1}{2}$
Wrzesień . .	61,42	15,07	43,31	$7\frac{1}{2}$	8	$6\frac{1}{2}$	$7\frac{1}{2}$
Październik .	64,12	15.52	42,47	$7\frac{1}{2}$	8	$6\frac{1}{2}$	$7\frac{1}{2}$
Listopad . .	61,56	14,58	38,97	7	$8\frac{1}{2}$	$6\frac{1}{2}$	$7\frac{1}{2}$
Grudzień . .	62,32	13,68	40,18	7	$8\frac{1}{2}$	7	$7\frac{1}{2}$
Przecięcie z r.	68,95	15,02	$43,97\frac{1}{2}$	$7\frac{5}{12}$	$8\frac{1}{6}$	$6\frac{6}{7}$	$7\frac{7}{12}$
1861 r.							
Styczeń . . .	65,30	17,19	40,73	$7\frac{1}{2}$	$8\frac{1}{2}$	.	$7\frac{1}{2}$
Luty	70,09	19,40	42,78	$7\frac{1}{2}$	8	.	$7\frac{1}{2}$
Marzec . . .	77,31	19,44	47.84	$7\frac{1}{2}$	$7\frac{1}{2}$	.	8
Kwiecień . .	85.16	14.85	47,44	8	$7\frac{1}{2}$	.	8
Maj	80,40	16,09	48,82	$8\frac{1}{2}$	$7\frac{1}{2}$	.	9
Czerwiec . .	79,31	24,26	50,89	$8\frac{1}{2}$	$7\frac{1}{2}$	.	8
Lipiec . . .	69,86	21,15	46,59	$8\frac{1}{2}$	$7\frac{1}{2}$	9	$8\frac{1}{2}$
Sierpień . .	67,86	19,35	47,25	8	$7\frac{1}{2}$	$8\frac{1}{2}$	$8\frac{1}{2}$
Wrzesień . .	67,89	13,33	43,52	8	$7\frac{1}{2}$	$7\frac{1}{2}$	9
Październik .	63,11	12,48	43,12	8	$8\frac{1}{2}$	7	9
Listopad . .	66,46	15,05	44,73	8	$8\frac{1}{2}$	7	9
Grudzień . .	68,51	15,67	44,27	8	$8\frac{1}{2}$	$7\frac{1}{2}$	$8\frac{1}{2}$
Przecięcie z r.	$71,77\frac{1}{6}$	$17,35\frac{1}{2}$	$45,66\frac{1}{2}$	8	$7\frac{10}{12}$	$7\frac{2}{3}$	$8\frac{1}{3}$

II. CENY GŁÓWNYCH PŁODÓW ROLNYCH:

Zboża, siana i słomy.

W roku	Cena przeciętna					
	Pszenicy	żyta	jęczmienia	owsa	siana	słomy
	korzec				centnar	
	rubli					
1832 . . .	3,89½	2,58½	2,12	1,57½	0,62	0,31
1833 . . .	3,16½	1,97½	1,58	1,12½	0,38	0,23
1834 . . .	3,01½	2,14	2	1,51	0,52½	0,22
1835 . . .	2,87	2,23	2,22½	1,44	0,54	0,27
1836 . . .	2,19½	1,24½	1,24½	0,88½	0,40	0,17
1837 . . .	2,79	1,81	1,59	1,28½	0.48	0,21½
1838 . . .	4,13½	2,73½	2,08½	1,43½	0,52½	0,27½
1839 . . .	4,02	1,71	1,51½	1,00½	0,47½	0 27
1840 . . .	4,49	2,18	1,99	1,50	0,67	0,32½
1841 . . .	4,45½	2,93	2,37½	1,59	0,85	0,36½
1842 . . .	4,57½	2,68	2,15	1,53	0,56	0,42
1843 . . .	3	1,62	1,50	1,07	0,66	0,25
1844 . . .	3,48	1,87	1,56	1,13	0,77	0,33
1845 . . .	4,35	3,46	3,29	1,94	0,60	0,38
1846 . . .	5,07	4,34	3,48	2,24	0,56	0,35
1847 . . .	5,60	4,06	3,56	1,92	0,60	0,30
1848 . . .	4,05	2,71	2.14	1,73	0,55½	0,25½
1849 . . .	3,94	2,22	1,98	1,52	0,75	0,28
1850 . . .	4,18	2,67	2,56	1,93	0,96	0,44
1851 . . .	4,51	2,99	2,50	1,91	0,81	0,54
1852 . . .	4,80	3,57	3,30	1,99	0,70	0,29
1853 . . .	5,60	4,20	3,53	2,47	0,81	0,37
1854 . . .	7,34	5,72	4,70	3,11	0,84	0,48
1855 . . .	8,23	6,14	4,89	3,33	0,90	0,57
1856 . . .	8,02	6,23	5,08	3,62	0,90	0,60
1857 . . .	5,31	2,93	2,71	2,23	1,03	0,67½
1858 . . .	4,96	2,38	2,43	1,91	1,17	0,61
1859 . . .	5,02	2,79	2,63	2,06	1,26	0,81
1860 . . .	6,06	3,74	3,11	2,23	1,12	0,89
1861 . . .	6,56	3,86	3,48	2,25	1.03	0,73
Przecięcie z lat 30	4,65¾	3,65¾	2,64⅛	1,84⅚	0,73½	0,40¾

W roku	Cena przecięciowa					
	pszenicy	żyta	jęczmienia	owsa	siana	słomy
	korzec				centnar	
	rubli					
Przecięciowe ceny z okresów 5-letnich						
Od r. 1832 do 1836 włącznie: . .	3,03	2,03	$1,83^{2}/_{5}$	$1,30^{2}/_{5}$	$0,49^{1}/_{5}$	0,24
„ 1837 — 1841	3,98	$2,27^{1}/_{5}$	1,90	1,36	0,60	0,29
„ 1842 — 1846	$4,09^{2}/_{5}$	$2,79^{2}/_{5}$	$2,39^{3}/_{5}$	$1,58^{1}/_{5}$	0,63	$0,34^{3}/_{5}$
„ 1847 — 1851	$4,45^{3}/_{5}$	2,93	2,55	$1,80^{1}/_{5}$	$0,73^{2}/_{5}$	$0,36^{1}/_{5}$
„ 1852 — 1856	6,80	5,17	4,30	$2,90^{2}/_{5}$	0,83	$0,46^{1}/_{5}$
„ 1857 — 1861	$5,58^{1}/_{5}$	3,14	$2,87^{1}/_{5}$	$2,13^{3}/_{5}$	$1,12^{1}/_{5}$	$0,74^{1}/_{5}$

REDAKTOR, Antoni Nagórny.

W drukarni Gazety Polskiéj. Za pozwoleniem Cenzury Rządowéj.

NOWE DZIEŁA ZNAJDUJĄCE SIĘ W KSIĘGARNI

GEBETHNERA i WOLFFA.

POLSKIE.

	Rub.	kop.
Hube Karol, O instytucji hipotecznéj w Królestwie Polskiém. Część pierwsza, 8-ka, str. X, V i 362. Warszawa 1869	2	25
Okolski Antoni Dr., Uwagi nad prawem o przymusowém wywłaszczeniu, 8-a, str. 98. Warszawa 1869	—	60
Praca kobiet czyli zakres ich działalności praktycznie okazany w przeszło 600 powołaniach i zawodach. Podług dzieła amerykańskiego pani Wirginii Penny, obrobionego przez A. Daula, przełożone z niemieckiego i uzupełnione staraniem redakcji Przeglądu Tygodniowego, 12-a, zeszyt I. Warszawa 1869. Za wszystkie 10 zeszytów	2	—
Szymaowski Michał, O spółkach i stowarzyszeniach ekonomicznych. (Z dodaniem w końcu Ustawy Stowarzyszenia spożywczego w Warszawie p. n. Merkury), 16-a, str. 75. Warszawa 1869	—	15
Tablica statystyczna wszystkich krajów na kuli ziemskiéj znajdujących się, opracowana podług tablicy Ottona Hübnera, przez K. W. Warszawa 1869	—	20

FRANCUSKIE.

Barre Ch. (comte de La Garde), De l'organisation sociale, ou théorie sur les passions et les institutions humaines etc. In-8	2	62½
Charlon H., Théorie mathématique des opérations financières. Gr. in-8	2	62½
Dumas E., Notes sur l'émissions en France des monnaies décimales de bronze (1852—1865). In-4	1	75
Galland T. L., Code expliqué des transferts, mutations et conversions des valeurs de bourse. In-8	2	62½
Garbouleau Paul, Des Finances et de l'équilibre des Budgets. Gr. in-8	—	70

	Rub.	kop.
Hisoard Dom., La propriété et la communanté des biens depuis l'antiquité jusqu'à nos jours, 2 vol gr. in-8.	5	25
Hugentobler A., Extinction du paupérisme. 2-e edit. In-12	1	22½
Janzé (le baron de), Les finances et le monopole du tabac. In-8	—	45
Lermina Jules, Histoire de la misère, ou le prolétariat à travers les âges. In-12	1	22½
Theureau, Études sur l'abolition de la vénalité des offices. In-8	2	10
Tounissoux (l'abbé), Le bien—être et l'ouvrier. In-12 ..	1	05
Vérité (la), Sur le régime économique de la France. Discours de MM. Kolb—Bernard, Jules Brame, Thiers, Pouyer—Quertier. In-12	—	52½
Vidard J. B., L'état et les compagnies de chemins de fer. De quelques questions de sécurité et d'économie. Lettre au ministre des travaux publies. In-8	—	70
Wolowski, La liberté commerciale et les résultats du traité de commerce de 1860. In-8	2	62½
— Le change et la circulation. In-8	2	62½
Worms Émile, Théorie et pratique de la circulation monétaire et fiduciaire etc. In-8	2	62½

NIEMIECKIE.

	Rub.	kop.
Festenberg-Pakisch, Geschichte des Zollvereins mit besonderer Berücksichtigung der staatlichen Entwickelung Deutschlands. In-8. Leipzig 1869	2	40
Holtzendorff Dr. Franz, Die Principien der Politik. In-8. Berlin 1869	2	—
Saling A., Die Norddeutschen Börsen—Papiere. Ausführlicher Commentar zu allen an der Berliner Börse Cours habenden in-und ausländischen Staats-und Prämien — Anleihen, Pfand-und Renten-Briefen, Bank-, Industrie-und Eisenbahn-Effecten. Zweiter Jahrgang 1868 — 1869. In-12. [Berlin 1869	2	40